

TANULMÁNYOK

B. SZABÓ JÁNOS – KÁRMÁN GÁBOR

KÜLFÖLDI ZSOLDOSOK AZ ERDÉLYI UDVARI HADAKBAN*

Bár a külföldi zsoldosokból álló kisebb testőr- és nagyobb létszámú gárdaalakulatok története Európában egészen az ókorig visszanyúlik,¹ az ilyen – akár a modernitásig is létező – egységek közvetlen gyökerei a késő középkorba vezethetők vissza. Ekkor vált lehetővé az európai udvarokban ismét, hogy az adott ország belső viszonyaitól független, csak a hatalom gyakorlóihoz lojális idegen katonákból álló csapatok vigyázzák az uralkodók testi épségét és palotáik biztonságát. A presztízsszempontokon túl egyes országokban az efféle katonák jelenléte arra is alkalmat teremtett, hogy idegen hadikultúrákat honosítsanak meg, vagy egyes esetekben pótolják valamelyest a helyi hiányosságokat.

Az élen a francia királyság járt, ahol 1418-ban alapították meg a VII. Károly király személyi biztonságán örökdő, skót elitalakulatot, a *Garde Écossaise*-t, amely az évszázadok során a francia királyság elsőszámú gárdaalakulatává nőtte ki magát.² A hamarosan száz főre növelt csapat mellett 1497-ben tűnt fel a testőrség híres svájci egysége, a *Cent-suisses*, amely mintaként szolgált számos 16–17. századi európai állam és uralkodója számára. A francia példa nyomán a svájci testőrök századai 1506-ban már megjelentek a pápai udvarban, 1579-ben a szavojai hercegségben, 1581-ben Lotharingiában,³ a 17. század második felében pedig már Közép- és Észak-Európa udvaraiban is feltűntek.⁴

Az Ibériai-félszigeten egy külföldről érkező új dinasztia, a Habsburgok honosítottak meg idegen testőralakulatokat a hazaiak mellett: Szép Fülöp trónörökösrel érkezett 1502-ben a burgundi hercegségből a *Guarda de Archeros de Borgoña* néven ismert egység, amelynek tagjait a későbbiekben is a németalföldi területekről vagy Franche-Comté-ből toborozták. 1519-ben pedig V. Károly német-római császárral jelent meg a 100 főnyi német testőrség, a *Guarda Alemana / Guarda Tudesca* is.⁵

* Egy ilyen szerteágazó vizsgálat lehetetlen lenne számos kolléga segítségével nélkül. Különösen nagy hálával tartozunk Hátori Nagy Zsuzsannának, aki több kéziratos forrásból származó adattal és hasznos kommentárokkal segítette Volmar Farensbach életrajzának összeállítását, de nem kevésbé számíthatunk a szakirodalom beszerzése és értelmezése terén Florin Nicolae Ardelean, Fajt Anita, Katkó Gáspár, Korpás Zoltán és Sabrina Rospert segítségére.

¹ *Speidel* 1994. és *Katona* 2017.

² *Glozier* 2004.

³ *Henry* 2007.; *Haubel* 2007.; *Schürmann-Roth* 1989.

⁴ 1656 – Szászország, 1672 – Hollandia, 1681 (?) – Lengyelország, 1690 – Habsburg Monarchia, 1691 – Anglia, 1696 – Brandenburg.

⁵ *Domínguez Nafria* 2006. 711–714., 717–719. o.

A hazai toborzású testőr csapatokkal együtt a legtöbb hadseregben ezek az alakulatok jelentették az állandó hadsereg magvát, ami köré a 17. század második felében már elkezdtek szervezni az udvartól függetlenül működő állandó hadsereg egységeit is, miközben az udvari alakulatok száma és mérete is egyre bővült, a személyi testőr-ségek és a palotaőr-ségek századaiból ezredek alakultak. Franciaországban a *Maison militaire du Roi* kilenc lovas és gyalogos elitegységének létszáma a 17. század második felében már 10 000 fő körül járt, a királyi gárda szinte egy különálló kis hadsereggé vált Franciaország haderején belül.⁶

A sikeres francia példa idővel több helyen is követőkre talált.⁷ Ezek mellett természetesen akadtak kudarcos esetek is: IV. Fülöp spanyol király madridi udvarában is létrehoztak 1634-ben egy 2-3000 fős gyalogsági elit alakulatot, a *Guardia Noble Española*-t, amelyet az épp ekkor folyó francia háború harcaiban is bevetettek, 1661-ben azonban megszüntették a királyi testőrségi funkciójukat, és *Tercio de Córdoba* néven besorolták őket a reguláris hadseregbe. 1669-ben a régenskirálynő testőr csapatából ismét létrehoztak egy 2400 fős királyi testőralakulatot, a *Regimiento del rey*t, amely azonban számos belpolitikai bonyodalmat okozott, ezért 1676-ban Katalóniába küldték őket a franciák ellen, majd 1677-ben kiváltságaitól megfosztva Szicíliába vezényelték az egységet. Így csak 1697-ben sikerült II. Károlynak az ekkor véget érő francia háború veteránjaiból felállítania a *Regimiento de Caballería de la Guardia* nevű lovasezredet, amely később, a Bourbon-dinasztia alatt, megosztva a királyné és a trónörökös testőrezredeként működött tovább.⁸

Kevésbé ismert tény, hogy a 18. századra az európai nagyhatalmak állandó hadseregeinek egy része még mindig vagy külföldi toborzású legénységgel felállított, vagy külföldi minták alapján felszerelt és kiképzett egységekből állt. E téren ismét a francia államot tekinthetjük mintaadónak, ahol már 1616-ban felállították az első állandó svájci gárdaezredet, a 18. századra pedig már a svájciakkal együtt a különféle „idegen” eredetű (német, skót, ír, angol és a magyar huszár-) ezredek még mindig a francia királyi sereg 25–35%-át tették ki.⁹

Hasonló volt a trend Közép- és Kelet-Európában is, ahol azonban a svájciak helyén kezdetben cseh, később pedig német zsoldosokat találunk, míg a Baltikum felől

⁶ Corvisier 1959.; Chauvrié 2006.; Uő 2009. 1789-ben nem kis részben járult hozzá a forradalom győzelméhez, hogy az előző évtizedekben takarékosági okokból a gárda több privilegizált és igen költséges egységét feloszlatták, és a morál is megroppant: az egyik legnagyobb ütőerőt képviselő gyalogezred, a *Gardes Françaises* Párizsban állomásozó egysége elárulta a királyt, és a Bastille ostrománál átállt a forradalmárokhoz.

⁷ A 18. században nemcsak a francia eredetű Bourbon-dinasztia szervezte meg a maga gárdaezredeit Spanyolországban, de a porosz király és az orosz cár is.

⁸ Domínguez Nafria 2006. 728–738. o.

⁹ Lynn 1997. 328–336. o.; Rowlands 2010. 141–165. o.; Fonck 2016. Európáról lásd Corvisier 1979. 112–114., 135–136. o. Magyar–horvát lovasegységek felállításával már az 1630-as években kísérleteztek, de csak 1693-ban szervezték meg a francia hadseregben az első állandó huszárezredet. Zachar 2000. 62–71. o.

szép számmal érkeztek még skót és ír katonák is a térségbe.¹⁰ Természetesen itt már nemcsak a nyugati minták követése érhető tetten, hanem megjelentek a keleti és balkáni hagyományok képviselői is: így kerültek a balkáni eredetű huszárok, orosz, tatár, moldvai lovasok a Lengyel Királyság hadaiba, magyar gyalogosok a havasalföldi és moldvai vajdák udvarába,¹¹ végül pedig harcedzett magyarországi és erdélyi katonák tömegei Báthory István uralkodása alatt Lengyelországba.¹² Belőlük állt a király személyes testőrgyalogsága is, amely utóda, III. Vasa Zsigmond alatt is tovább szolgált a királyi udvarban.¹³

A lengyel–litván nemesi köztársaság szövevényes belpolitikai viszonyai miatt azonban nem volt lehetőség nagyobb állandó hadsereg fenntartására, így a középkori szokásoknak megfelelően a békeidőben csupán 1200 főt számláló királyi gárda elitalakulatai és tisztikara jelentették háború esetén a felállítandó nagyobb ideiglenes hadsereg gerincét. Az 1620-as évek végétől azonban a magyar–erdélyi mintájú „hajdú” gyalogság és a legendássá vált lengyel *Husaria* mellett itt is egyre inkább a német zsoldosok, valamint a német mintára szervezett „külföldi” gyalogos, *Reiter* (lovas) és dragonyos regimentek kerültek túlsúlyba. Így az 1630-as években IV. Ulászló királyi gyalogos gárdaezredét, valamint a királyi dragonyosezredet és a lovasság *Drabant-Reiter* gárdaezredét is német minták alapján, részben külföldi zsoldosokból állították fel, illetve szervezték át. Aztán a 17. század második felében ezeket az alakulatokat jórészt ismét „polonizálták”, és Sobieski János alatt a királyi testőrségben megjelent egy egzotikusabb egység is, a török foglyokból vagy dezertőrökből – illetve az Oszmán Birodalom vazallusainak területéről toborzott újoncokból – kiállított janicsárok és szekbánok néhány száz fős csapata.¹⁴

A késő középkori Magyar Királyság sem maradt ki ezekből a folyamatokból: Mátyás király híres külföldi zsoldosait többnyire szintén a királyi udvartartáshoz tartozó cseh királyságbeli tisztek vezették,¹⁵ az 1526. évi mohácsi csatába induló II. Lajost alabárdos német *Landsknecht* (zsoldos) testőrség kísérte, s még utódjának, János királynak is voltak cseh katonái.¹⁶ Az ellenséges Habsburg-ház csehországi és magyarországi térnyerése miatt azonban az ország keleti részébe visszaszoruló Szapolyai-dinasztia a későbbiekben már nem tudott zsoldosokat felfogadni ezekről az addig hagyományos toborzási területekről.

¹⁰ Lásd például Murdoch 2001.; Grosjean – Murdoch 2005.; Dunning – Hudson 2013.

¹¹ Plewczyński 1997. és Uő 1995.

¹² Kupisz 2012. és Szabó 2011.

¹³ Brzezinski 1988. 12. o.

¹⁴ Wimmer 1970.; Teodorczyk 1970.; Brzezinski 1988. 7–8., 10–12. o.

¹⁵ Tóth 1925. 120. o.

¹⁶ Kalous 2007. 606., 614. o.; Odescalschi 1903.; Sanuto 1896. 449. o.

Idegen csapattestek

Lengyelek

Mivel a saját államiság útjára lépő Erdély első uralkodója, János Zsigmond anyja, Izabella a lengyel király lánya volt, 1556-ban a Lengyelországból Erdély trónjára visszatérő Szapolyai-család számos lengyel kísérőt hozott magával. A királyné – korábbi tapasztalataiból okulva – nem kívánta többé a magyarok kényére-kedvére kiszolgáltatni magát, így kezdetben főképp Lengyelországban toborzott zsoldosok álltak erdélyi szolgálatban. A fejedelmi udvarban szolgáló lengyel egységek legkorábbi biztos említése Giovanandrea Gromótól, János Zsigmond itáliai testőrkapitányától származik, aki szerint Erdélyben „a negyedik nemzet a lengyel. Ennek nincs saját területe, se lakossága, de ott van a király házában hivatalaiban és testőrségében, és hogy mondjam udvaroncai és katonái között. Belőlük az udvarban sosincs ötszáznál kevesebb és sokszor, béke idején kétezren is vannak. Öltöztük magyaros, hasonló a fegyverzetük is: mind lovon harcolnak...”¹⁷ Egy francia utazó, Pierre Lescalopier 1574-ben két lengyel lándzsás lovasszázadról írt, amelyek félévente váltották egymást az udvari szolgálatban. A lengyel katonák azonban Báthoryval végül visszamentek Lengyelországba. Ezután nagyobb tömegben csak a 16. század végén, a tizenöt éves háború során jelent meg a magyarországi hadszíntéren lengyel katonaság. Erdélyt sem kerülte el a huszárok és kozákok beáramlása, akik néhány száz fős csapatokban érkeztek a fejedelemségbe. A 17. század első felében is fel-felbukkantak kisebb lengyel csapatok a fejedelmek szolgálatában, de a két állam közötti tartósan fennálló hűvös viszony ekkor már nem kedvezett az erdélyi szolgálatnak.¹⁸ Emiatt nagyobb tömegben csak 1677–1678 során érkezett ismét lengyel katonaság az országba.

Az 1677 májusában megkötött varsói szerződés értelmében XIV. Lajos francia király Cristophe d’Alenduy de Boham brigadéros vezetésével 3500 lengyelországi kozákot, továbbá 2200 fővel négy regurális lovasezredet, valamint három dragonyos- és egy gyalogosezredet szándékozott küldeni erdélyi és magyar szövetségesei mellé.¹⁹ Mivel a lengyelországi politikai helyzet időközben radikálisan megváltozott – 1678 májusában a Magyarországra vonuló 600 kozákot már elfogták –, így a toborzást le kellett állítani. Végül összességében csak 3200 fő érkezett meg két részletben Magyarországra.²⁰ Ez a segédcsoport túlnyomórészt tipikus kelet-európai katonákból, lengyel

¹⁷ *Tima* 2000. 42. o. Horn Ildikó értelmezése szerint ez a szám az udvarban vagy annak közvetlen környékén jelenlévő kontingens méretére vonatkozik, háborúban 500-ra csökkent. *Horn* 2014. 109. o. 252. jegyz.

¹⁸ *Bagi* 2011. 56–58 o.; *B. Szabó* 2012. 1027–1029. o.; *B. Szabó – Somogyi* 1996. 55. o.; Bethlen Gábor levele Kovácsóczy kancellárnak. Gyulafehérvár, 1626. május 30. *Szilágyi* 1887. 334. o.; *Jeney-Tóth* 2012. 170. o.

¹⁹ *Bérenger* 2003. 356. o.

²⁰ *Révénd* 1984. 149. o. és *Abrahamowicz* 1983. 112. o.

és litvániai tatár zsoldosokból állt, akik francia parancsnokaik vezetésével képesek voltak sikerrel harcolni a reguláris Habsburg-egységek ellenében is.²¹ A francia–erdélyi katonai együttműködés azonban válságba került, mielőst az 1678. augusztus 10-én Nijmegenben megkötött francia–holland béke után XIV. Lajosnak egyre kevésbé volt szüksége a magyarországi „diverzióra” a császár hátában. Sobieski János király és a köztársaság 1678 vége és 1679 februárja között háromszor is felszólította a lengyel katonákat a hazatérésre. Ekkor a francia királynak már esze ágában sem volt a varsói szerződést végrehajtani, ugyanakkor egy ideig még fenn akarta tartani azt a látszatot, hogy támogatja a magyar rendi felkelést.²²

Az erdélyiek kezdetben csupán a pénzhiány következményeit tapasztalták a lázongó segédcsoportoknál, s a fejedelem 1678 októberében még 810 külföldi katonát kívánt téli szállásra küldeni Erdélybe. Azzal az erdélyiek nem voltak tisztában, hogy Boham csapatai közt a lázadás épp XIV. Lajos lengyelországi diplomatája, Béthune márki utasítására indult meg. A franciák egy része végül visszatért Lengyelországba, a fejedelem engedélye nélkül szintén lengyel földre tartó 90 külföldi tisztet viszont elfogták az erdélyiek.²³ Egy kisebb csoportjuk 1679 májusában a fejedelem szolgálatába állt, s így a francia segélypénzen Erdélybe érkező gyalogság három zászlója (kb. 300, majd 270 fővel) végül 1679 és 1684 között tovább szolgált a fejedelem udvari hadai között.²⁴

Olaszok

János Zsigmond 1564-ben „életének biztonsága és egyéb tisztas céljai elérésére”²⁵ száz lovas és kétszáz gyalogos katonát toboroztatott Velencében. A csapat 1565. április végén Raguzából (a mai Dubrovnikból) török területen keresztül érkezett Gyulafehérvárra. Egyes kortársak szerint az itáliai hadtoborzás ötlete János Zsigmond befolyásos tanácsadójától, a szavojai születésű Blandrata doktortól származott, s fejedelmi örösgnek szánhatták a kis csapatot. A királyi Magyarországgal folytatott állandó háborúskodás azonban szükségessé tette Giovanandrea Gromo katonáinak igénybevételét a hadszíntéren is, ezért az északi határ közelében a Dés melletti Retteg mezővárost jelölték ki szálláshelyül az itáliai csapatnak.²⁶ További sorsukról jelenleg nincs információnk.

²¹ Trócsányi 1972. 187–203. o. és Révérend 1984. 151–153. o.

²² Köpeczi 1985. 44. o. és Abrahamowicz 1983. 112. o.

²³ Ismeretlenek levele I. Apafi Mihálynak. Debrecen, 1679. január 3. TMÁO VI. k. 31–34. o.; Koncz 1891.; Köpeczi 1985. 44. o.; Révérend 1984. 170. o.

²⁴ Ardelean 2010. 164–184. o.; Uő 2012a. 75–77 o.; Szilágyi 1893. 158. o.

²⁵ Kárpáthy-Kravjánszky 1936. 97. o.

²⁶ Decei 1943–1945. 179. o.

Németek

A tizenöt éves háború alatt az erdélyi parancsnokok megtapasztalhatták a nyugat- és kelet-közép-európai elemeket ötvöző, kompozit szerkezetű Habsburg hadseregek fölényét az erdélyi és magyarországi hadszíntereken is. Az erdélyi hadseregben a nyugati típusú gyalogság hiánya visszatérő gondokat okozott, e hiányosság pótlására Bethlen Gábor fejedelem megszervezte a fejedelemség állandó német katonaságát.

Az alakulat fő feladata az udvari, testőrségi szolgálat mellett az volt – mint azt Bethlen Gábor végrendeletében megfogalmazta, „az magyar gyalogoknak sok bujdosó és tanulatlan voltokra nézve”²⁷ –, hogy lehetőség szerint pótolják a nyugat-európai mércével mérve is ütőképes hazai gyalogság hiányát. Ami viszont ezzel kapcsolatban feltűnő a forrásokban, hogy csak és kizárólag *muskatérosokról*, azaz lövészekről esik szó, úgy tűnik, mintha pikásokat nem is alkalmaztak volna Erdélyben.²⁸

A fejedelem – több sikertelen kísérlet után – 1620 végén kezdte meg nagy erővel a német zsoldosok toborzását, amikor világossá vált, hogy a cseh rendek felkelése elbukott a fehérhegyi csatátéren, és neki úgy kell szembenéznie a következő évben II. Ferdinánd csapatainak ellentámadásával, hogy nem számíthat több szövetségeseinek katonáira. Először a csehektől elpártolt morva rendek gazdátlanul maradt zsoldoseregét igyekezett szolgálatába fogadni, de a sereg vezetőinek vonakodását még a kilátásba helyezett kastély- és birtokadományok, vagy „jól fizető” végvári kapitányságok sem tudták legyőzni.²⁹ Azt Bethlen is hamarosan belátta, hogy ennek a kétezer lovasból és másfélezer gyalogosból álló seregnek a költségei – főként a német lovas katonák magas fizetése miatt – meghaladnák anyagi lehetőségeit.³⁰ Szerényebb célként így csupán ezer gyalogost és kétszázötven lovaszt kívánt felfogadni. Magyarországi párthíve, Thurzó Imre segítségével sikerült is 1621 nyarának végére kilencszáz német katonát kiállítania.³¹

Bethlen később sem szalasztotta el a kínálkozó alkalmakat. 1621 őszén a csehországi felkelés utolsó talpon maradt vezére, János György jägerndorfi herceg a harc folytatása végett egyesült Magyarországon Bethlen még érintetlen hadseregével. Az erdélyi fejedelem 60 000 forint előleget ígért a herceg 2000 lovasának és 4000 gyalogosának, s ennek fejében Észak-Magyarországra hívta János György hadát.³² Mire azonban

²⁷ Bethlen 1979. 118. o.

²⁸ Bár Nagy László a kor erdélyi hadseregéről szóló munkáiban eldöntetlenül hagyta ezt a kérdést, egyelőre semmiféle olyan adat nem áll a rendelkezésünkre, amelyből az derülne ki, hogy bármely, az ismert előírások szerint felszerelt erdélyi gyalogság a tiszteken kívül rendelkezett volna pikával/kopjával/lándzsával. Vö. Nagy 1985. 156–157. o.

²⁹ Bethlen Gábor levelei Thurzó Imrének. Nagyszombat, 1621. február 22., március 10.; Pozsony, március 12. és március 18. *Szilágyi* 1879. 257–258., 266., 272. o.

³⁰ Bethlen Gábor levele Thurzó Imrének. Nyitra, 1621. április 22. *Szilágyi* 1879. 284. o.

³¹ Bethlen Gábor levele egy ismeretlen török pasának. 1621. augusztus. TMÁO I. k. 300. o.

³² Bethlen Gábor levele Thurzó Imrének. Dévény, 1621. április 28. *Szilágyi* 1879. 298. o.

az időközben 5000 főre apadt sereg megérkezett Bethlen táborába, teljesen kimerült a hosszú úttól, járványok tizedelték, s nem volt alkalmas komolyabb hadműveletekre. Egyetlen közös akciójuk, Pozsony ostroma 1621 szeptemberében sikertelenül végződött, s mivel Bethlen nem tudta a németeket kellőképpen fizetni, a zsoldosok pedig nem bíztak az erdélyi fejedelemben, a katonák többsége hamarosan elhagyta Magyarországot.³³

A német katonaságot így csak a fejedelem második magyarországi háborúja után sikerült állandó seregtetté szervezni. Az 1623. évi hadjárat alkalmával Bethlen serege bekerítette a Nagyszombat városába küldött 700 fős császári különítményt, mielőtt az bejuthatott volna a szabad királyi városba, s a magát szabad elvonulás fejében megadódó csapatot – parancsnokukkal, Johann von Wangler alezredessel (*Obristlieutenant*) együtt – az erdélyiek visszatartották.³⁴ A fejedelem – a magyar hajdúk esetében már bevált módon – a háború után ezt a csapatot Erdélybe telepítette. Lakóhelyül a fejedelmi székváros, Gyulafehérvár közelében fekvő Alvincet jelölték ki számukra, ahonnan békeidőben udvari szolgálatot is könnyen elláthattak. Ezek a katonai telepések alkották az állandó német katonaság magját Erdélyben az elkövetkező három évtizedben.³⁵

A német katonaság létszáma ezután már a békésebb időszakban sem csökkent: Bethlen Gábor 1626 elején vette feleségül Katalin örgőfnőt, György Vilmos brandenburgi választófejedelem hűgát, s a fejedelem kassai esküvőjének pompáját 600 vörös ruhás németjének jelenléte is emelte. Az esküvőre érkező bajor követ úgy tudta, hogy Erdélyben még több is van ezekből, s mivel az erdélyi uralkodó igyekezett a kedvükben járni, „a német katonák dicsérik, jó fizetésük és kívánságuknak megfelelő szállásuk van”.³⁶ A fejedelem menyasszonyának kíséretében ekkor érkezett Erdélybe a brandenburgi választófejedelmi gárda egy osztaga is.³⁷ Pontos létszámukat sajnos nem ismerjük, de abból adódóan, hogy alkapitányuk (*Capitain-Leutenant*) bevallása szerint legalább harminc embert saját pénzén fogadott fel a szolgálatba, számuk ötven és száz fő között lehetett.³⁸ A fejedelem a végrendeletében külön gondoskodott róla, hogy özvegye az ő halála után is megtarthassa testőrségét,³⁹ s közös parancsokság alá szervezte őket az alvinci németekkel.

A rendek Bethlen halála után igyekeztek szabadulni a drága német seregtettől is: az 1630 végén tartott gyulafehérvári országgyűlésen azt követelték Brandenburgi

³³ Ismeretlen személy jelentése Franz von Dietrichstein bíborosnak. Bécs, 1621. szeptember 21. *Gindely* 1890. 316. o.; Pozsony ostromáról lásd *Nagy* 1969. 297–300. o.

³⁴ *Kemény* 1986. 39. o.; *Kraus* 1994. 115. o.; *Bánlaky* 1940. 357. o.

³⁵ *B. Szabó – Somogyi* 1996. 57–58., 109. o. Alvinc volt az 1621–1622-ben Erdélybe települt morva anabaptista kézművesek központja is. *Katona* 2001. 22–25. o.

³⁶ *Kármán* 2014. 104. o.

³⁷ Bethlen Gábor esküvője volt „az első ismert alkalom, amikor a brandenburgi gárda a később híressé vált egyenruháját, a fehér selyemmel szegett kék kabátot viselte.” *Deák* 2007. 260. o.

³⁸ Thomas Kling levele Brandenburgi Katalinnak. [H. n., 1630. július] – a – a 1899. 90–91. o.

³⁹ *Bethlen* 1979. 118. o.

Katalin fejedelemasszonytól, hogy „az német praesidiumokat is az szászság közzül és városokból kiszállítván Felseged ide Fejérvárra (avagy elbocsátván őket) ne tartsa rajtunk, végeztük és concludáltuk; ha peniglen jószágunkra szállana, az fő és vice ispánok tartozzanak őket jószágunkból kiküldeni. Sőt ugyan könyörgünk, az német praesidiumat ő felsége bocsássa el.”⁴⁰ Így 1631-ben már csupán kétszáz német kapott fizetést a kincstárból,⁴¹ ám Katalin utódának, I. Rákóczi Györgynek csak az 1630-as évek végére sikerült magyarországi, lengyelországi és az erdélyi szászok között végzett toborzásokkal 1636-ban 400, majd 1639-re 1200 főre feltornászni a létszámot.⁴²

Az alakulat ugrásszerű növekedését a fejedelem 1644-es magyarországi támadása hozta magával, amikor százával álltak a zászlói alá Szatmár, Tokaj, Szendrő várainak elhanyagolt, „mezítelen” német muskétásai. Velük együtt a németek létszáma már megközelítette a 2000 főt.⁴³ A hadjárat későbbi szakaszában viszont inkább egyenként vagy kisebb csapatokban fogságba esett császári katonák szaporították a fejedelem hadát. Rákóczi külön jutalmakkal honorálta, ha katonái a különösen becses muskétás vagy dragonyos katonákat élve juttatták táborába, ahol a hadifoglyok választhattak az erdélyi várak építésének „vastag” munkája és az erdélyi fegyveres szolgálat között.⁴⁴ Akik hajlandók voltak felesküdni a fejedelemre, rögtön új ruhát kaptak, s kézhez vehették első hópénzüket.

Az újonnan szolgálatba álló németeket külön alakulatba szervezték, amelynek élén a Rákóczi-korszak egyik legkiválóbb katonája, a skót származású Gaudi András állt, aki már 1644 nyarán 500 embernek parancsolt.⁴⁵ Ezeket az új katonákat már nem telepítették Alvincre; Fogaras lett második fő állomáshelyük, de időnként beosztották őket a fontosabb erdélyi és magyarországi végvárakba, Ónodra és Borosjenőre is. Közben az alvinci kompánia „gyarapítása” sem szűnt meg: 1644-ben a végsőig ellenálló szerencsi német őrséget levágták Rákóczi katonái, de a német zsoldosokat ebben az időszakban mindenhová elkísérő asszonyokat magukhoz vették a fejedelem németjei.⁴⁶

⁴⁰ A gyulafehérvári országgyűlés (1630. január 25. – február 17.) végzései XV. articulus. EOE IX. k. 88. o.

⁴¹ *Szilágyi* 1894a. 703–707. o.

⁴² Jármí Ferenc 1636-ban 5000 forinttal ment Lengyelországba, hogy 1000 német zsoldost fogadjon. Májusig 43 németet küldött, így I. Rákóczi György arról számolhatott be Perényi Gábornak, hogy már 400 jó zsoldosa van. I. Rákóczi György levele Perényinek. 1636. május 17. (EOE IX. k. 503. o.) A későbbi adatra lásd Törös János jelentését. 1639. december 1. EOE X. k. 251–252. o.

⁴³ I. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának. Bárca, 1644. március 8. MHHD XXIV. k. 129. o. és *Szalárdi* 1890. 214. o.

⁴⁴ I. Rákóczi György levele fiának, Rákóczi Györgynek. Sárospatak, 1644. június 17. MHHD XXIV. k. 183. o.; Kemény János levelei I. Rákóczi Györgynek. Felső-Répási völgy, 1644. június 30. és Privigye, 1644. augusztus. *Szilágyi* 1880. 46., 287. o.

⁴⁵ I. Rákóczi György levele ifj. Rákóczi Györgynek. Sárospatak, 1644. július 11. MHHD XXIV. k. 204. o.

⁴⁶ *Kemény* 1986. 218. o.

A rendszeresen fizetett német csapatok a fegyelmezett egységek közé számítottak az erdélyi hadseregben, velük kapcsolatban inkább a szökések jelentettek gondot, mert az erdélyi szolgálatba kényszerített katonák igyekeztek visszajutni német területre. 1645-ben épp ilyen okokból csappant meg a német csapattest létszáma, mert – mint Torstenson tábornok beszámolt róla – „Rákóczi nagyon kedveli, ha német csapatai vannak, de úgy tartja őket, hogy nem szívesen maradnak nála sokáig, és ezért visszavonulása után legnagyobb részük megszökött, némelyek a császárhoz, némelyek pedig itt [a svéd seregnél] vállaltak szolgálatot, így aztán nem egészen kétszázat tudott magával vinni Magyarországra, amelyekre aztán nagyon vigyázott, nehogy azok is megszökjenek.”⁴⁷

Ez komolyan akadályozta például várőrségként való felhasználásukat a királyi Magyarország határainak közelében. Ezen ugyan az erdélyi szászok alkalmazásával lehetett segíteni, de I. Rákóczi György elfogatóparancsaiból kiderül, hogy a fogarasi őrségből is szöktek katonák a szász városok és Havasalföld felé.⁴⁸ Az értékes, nehezen pótolható német katonákat a fejedelmek épp ezért többféle módon is igyekeztek minél tovább szolgálatukban tartani. Magasabb zsoldot kaptak, mint a hazai katonaság, a muskétásoknak havonta öt, a dragonyosoknak havi hat forintot fizettek, s egységesen vörös egyenruhával látták el őket (csak az ifjabb Rákóczi György százada viselt közülük kék ruházatot).⁴⁹ Emellett az erdélyi társadalomba való beilleszkedés útját is megnyitották előttük.⁵⁰

Szervezetileg az összes német alakulat az udvari hadak kötelékébe tartozott, a fejedelmek udvari főkapitányuk vagy az udvari gyalogkapitányuk útján juttatták el hozzájuk parancsaikat.⁵¹ Az alakulat fő feladata az udvari és testőrségi szolgálat mellett – ahogy említettük – az volt, hogy a nyugat-európai mércével mérve is ütőképes gyalogság hiányát pótolják. Ennek megfelelően a fejedelmek főként „darvak módjára rendet tartó”⁵² muskétásokat fogadtak szolgálatukba. Nagyobb nyíltszíni összecsapások híján ezeket is főként megerősített helyek védelmére és várak ostromára használták

⁴⁷ *Kármán* 2000. 144. o. 1647 őszén azonban a fejedelem már ismét 700 német gyalog és 109 „lovass dragon” kíséretében indult útnak Erdélyből magyarországi birtokaira. I. Rákóczi György levele Rákóczi Zsigmondnak. Gyalu, 1647. október 14. MHHD XXIV. k. 376. o.

⁴⁸ I. Rákóczi György utasítása Serédi Istvánnak. Gyulafehérvár, 1642. június 14. Rákóczi a Havasalföldre szökött 12 fogarasi muskétás kézre kerítése ügyében ír, és egyúttal azt is megemlíti, hogy „ezelőtt 3 esztendővel is az vincci németek közül oda szöktek volt s onnét aztán a portára, s most is kettő benne a hollandusok agiensiénéül szolgál.” *Beke – Barabás* 1888. 603. o.; I. Rákóczi György 1642-ben utasította a brassói bírót, hogy kerestesse meg a Hancz Hanetreber nevű német gyalogot, aki hópénzét felvéve Fogarasból szökött meg, s valószínűleg Brassóban bujkált. *Mika* 1893. 312. o.

⁴⁹ *Szilágyi* 1894a. 703–707. o.; *Prodan* 1976. 330. o.; I. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának. Bárca, 1644. március 8. MHHD XXIV. k. 129. o.; *Várkonyi* 1990. 67. o.

⁵⁰ *Bethlen* 1980. 503. o.

⁵¹ II. Rákóczy György levele Kemény Jánosnak. H. n., 1656. július 14. *P. Szathmáry* 1871. 104. o.

⁵² *Szigeti* 1988. 85. o.

fel, például 1631-ben a rakamazi sánc sikeres ostrománál.⁵³ Hasznosságukat igazolták az olyan kivételes esetek is, mint II. Rákóczi György 1655. évi havasalföldi hadjárata: a németeket lehetett elsőként mozgósítani a havasalföldi csapatok váratlan támadásának feltartóztatására, s kitarítottak, míg az erdélyi sereg többi része csatarendbe nem állt.⁵⁴

Mellettük a néhány száz német dragonyosnak a létszámukhoz képest igen jelentős szerep jutott. A rendszeresen gyalogsági támogatás nélkül működő – főként kopjás – erdélyi lovasság akár tüzérségi tűzbe keveredett, akár hátrálni kényszerült, nehezen tudott eredményesen védekezni. Ezekben az esetekben fontos feladat várt az erdélyi lovaspuskások mellett a muskétával felszerelt dragonyosokra is, akik képesek voltak tüzükkel fedezni a főerők visszavonulását, vagy gyalogusként megtámadni az ellenség megerősített állásait. Emellett gyalogsági elitalakulatként is felhasználták őket – például 1659-ben a vaskapui sáncok védelmébenél.

A katasztrofálisan végződő 1657. évi lengyelországi hadjáratot a fejedelem német katonái a krakkói és breszti helyőrségben többségükben sértetlenül átvészelték, s a második nagy erdélyi hatalmi válságban mindvégig kitarítottak II. Rákóczi György mellett. 1658 elején a fejedelem a németeket is felhasználta a medgyesi országgyűlés megfélemlítésére,⁵⁵ majd a török- és tatárelenes harcokban is. 1658-ban részt vettek Várad sikeres védelmében, s ott harcoltak 1659 őszén a vaskapui ütközetben is.⁵⁶ A Rákóczi-kori hadszervezet széthullása közepette a csapattest további sorsa bizonytalan. 1659 tavaszán még tartottak szemlét az alvinci németeken,⁵⁷ s 1660–1661-ben is számos vár őrségében voltak német zsoldosok.⁵⁸ 1661-ben még Barcsai Ákos fizetett hadai között is felbukkantak dragonyosok, akik végül Kemény János fejedelemhez csatlakoztak,⁵⁹ de az 1660-as évek erdélyi német katonaságának zöme újonnan kerül majd Erdélybe az évtized elején.

1661-ben ugyanis jelentős Habsburg-haderő érkezett Erdélybe Kemény János megsegítésére, és több fontos határvidéki erősségbe német katonaság került.⁶⁰ E helyőrségek Kemény halála után, Apafi Mihály uralmának elején is a helyükön maradtak, a császári kormányzat azonban nem fizette rendszeresen zsoldjukat, és emiatt 1663–1664 telén a két legjelentősebb erősség, Kolozsvár és Székelyhíd őrsége több mint egyéves elmaradt fizetésének kiadását követelve fellázadt. Ekkor kerültek kapcsolatba az új fejedelemmel, Apafi Mihállyal, akinek a megszállt várak és városok komoly

⁵³ Kraus 1994. 136. o.

⁵⁴ Szigeti 1988. 99., 101–102. o. és Szalárdi 1980. 339. o.

⁵⁵ Diarium az 1658. jan. 9. és 31. közötti országgyűlésről. EOE XIII. k. 567. o.

⁵⁶ B. Szabó 2001. 282–283. o.; Bethlen 1993. 56–57. o.; Enyedi 1862. 297–298. o.

⁵⁷ II. Rákóczi György utasítása Szodoray Mihálynak. Diószeg, 1659. március 21. *Benkő* 1900. 595–596. o.

⁵⁸ Déván, Radnóton, Pocsajban és Székelyhídon.

⁵⁹ *Gyöngyösi* 1999. 131. o. (III/II/7).

⁶⁰ *Czigány* 2017. 337. o.

aggodalomra adtak okot. Biztos volt benne, hogy ha ezek a helyek kitartanak, akkor ő saját erőből nem képes visszaszerezni azokat, ha pedig valamelyik pasától „segítség” kap ostromukhoz, könnyen török kézre kerülhetnek. A lázadó őrségek azonban hajlandóak voltak átadni számára a két kulcsfontosságú helyet, s hat tallér hópénz fejében még szolgálatába is álltak.⁶¹ Példájukat hamarosan követte két kisebb erősség, Sebesvár és Bethlen őrsége is, így egy csapásra megoldódott az erősségek kérdése, s a kivérzett ország majd’ kétezer veterán német zsoldossal erősíthette meg haderejét. A székelyhídi őrség a helyén maradt, Kolozsvárról azonban a németek jó részét kivonták. A távozó 181 lovasnak és 505 muskétásnak a száz székekben és a vármegyékben biztosítottak ingyenes szálláshelyet.⁶²

A demoralizálódott csapatok azonban féktelenül viselkedtek a parasztok között, majd 1664 márciusában Kolozsvárott újabb lázadást kíséreltek meg, s ezek a tavaszi események világossá tették, hogy Erdélyben nem képesek sem a kolozsváriak népes csapatát, sem a többi német zsoldost fegyelmezett alakulattá formálni.⁶³ 1664–1665 telén sikerült megegyezni Lipót megbízottjaival, s a császár amnesztiát adott a lázadóknak, mire – Bethlen János kancellár becslése szerint – egyharmaduk visszatért a királyi Magyarországra, de sokan szétszóródtak Erdélyben, a maradékukat – 300 lovas és 500 muskétást – udvari és végvári szolgálatra osztották be.⁶⁴

Apafi Mihály uralma alatt az ország legértékesebb katonaságát a török határ mellett, az újonnan létrehozott kolozsvári főkapitányság területén koncentrálták, így a németek jelentős része is az ottani várakba került. Csak ezekből vagy négyszáz főt lehetett mozgósítani hadjáratok idején, de az itteni erősségeken kívül is szinte minden várban volt legalább egy tizednyi német zsoldos. Ennek következtében az udvari had mérete és szerepe jelentősen csökkent, mivel alig maradt két tucat dragonyos az udvarban, s a fejedelem mellett tartózkodó egy-két német gyalogos kompánia 100–200 főnyi legénysége is csak a testőrségi feladatok ellátására volt elegendő.⁶⁵

Ezek a változások csak kis mértékben érintették a német zsoldosok megoszlását, bár a muskétások és dragonyosok mellett megjelentek a „rejtárok”-nak nevezett lovasok is. A korábbi jellegzetes vörös ruházat eltűnni látszik, az 1670-es évek vége felé zöld, esetleg kék posztóból készítették ruhát a német puskásoknak és dragonyosoknak, egy 1673. évi gyulafehérvári összeírás szerint pedig a városban fehér darabontnak nevezett német katonák laktak.⁶⁶ Ezeket a csapatokat az Apafi-kor hosszú béke éveiben és az 1680-as évek hadjárataiban már nem vetették be jelentősebb összecsapásokban, testőrségi feladataikról viszont alapos leírással rendelkezünk.⁶⁷

⁶¹ Szalárdi 1980. 663. o. és Kraus 1994. 285–286. o.

⁶² Jakab 1888. 738–741. o. és Bethlen 1993. 204. o.

⁶³ Bethlen 1993. 208., 225–226. o.

⁶⁴ Uo. 236. o.

⁶⁵ Ardelean 2010. 183. o. és Uő 2012a. 72–74. o.

⁶⁶ Radvánszky 1911. 252. o.; Szilágyi 1893. 159. o.; Imets 1898. térkép a 24–25. oldal között.

⁶⁷ Szádeczky 1913. 28–29. o.

Balkáni zsoldosok

A 17. század közepén az Erdélyi Fejedelemség déli szomszédságától kétféle – főként román etnikumú – zsoldoscsapat épült be az erdélyi hadszervezetbe. Elsőként a *kurtány*nak nevezett lovasok érkeztek a román vajdaságokból I. Rákóczi György magyarországi háborúja idején. Kezdetben a román vajdák udvarában szolgáló kisbojárokat nevezték kurtányoknak. (Az eredeti román név, a *curteani* az „udvar” jelentésű *curtea* szóból jön.) A 15. század második felében számuk rohamosan emelkedett, s a tömegessé váló szolgálat már nem kapcsolódott szorosan az udvarhoz. Moldvában és Havasalföldön egyaránt kiváltságok fejében lovas katonai szolgálatot ellátó kisbirtokosok lettek belőlük. Ekkoriban már a kurtány könnyűfegyverzetű – tatár mintára csupán íjjal és szabályával rendelkező – román zsoldoskatonát jelentett Erdélyben. Bethlen Gábor 1620-ban úgy jellemezte ezt a fajta román lovasságot, mint amely a tatárok módjára, irreguláris harcmodorban tudja az ellenséget zaklatni,⁶⁸ s azért kért havasalföldi „vörös” lovasokat, ún. „rossokat” a magyar hadszíntérre, „mert nehéz hadaink eleendő vagyon, de a könnyű hadra vagyon igen nagy szükségünk”.⁶⁹ A 17. században főként közülük kerültek ki az erdélyi fejedelmek mellé küldött román segédcsapatok.⁷⁰

Rákóczi fejedelem az 1644–1645. évi háborúban fogadott szolgálatába Havasalföldről lovasokat, s ezeket a kurtányokat nem eresztette mind szélnek az 1645. évi linzi békekötés után sem. A fejedelem kíséretébe kerültek, s ettől kezdve egy kisebb csapat – legfeljebb száz lovas – folyamatosan jelen volt a Rákócziak gyulafehérvári udvarában. Az 1657-es lengyelországi hadjárat ezt a csapatot is megtépázhatta, a kurtányok azonban ezzel nem tűntek el Erdélyből: a vajdák támogatását bíró törökpárti fejedelem, Barcsay Ákos zsoldosai között is szolgáltak román lovasok.

A másik balkáni zsoldoscsapat, a *szejménéké*, viszonylag új keletű katonaság volt. Az Oszmán Birodalomban a 16. század második felében megjelentek az első puskával felfegyverzett ideiglenes zsoldoscsapatok, ám a török hadvezetés csak később – a tizenöt éves háború kudarcai után – döbbsent rá, hogy a janicsárhadttest önmagában már nem képes ellensúlyozni a puskákkal bőségesen ellátott keresztény hadak fölényét. Ettől kezdve vált tömegessé az új alakulatok felhasználása. Vallási hovatartozástól függetlenül bárki bekerülhetett közéjük a birodalom lakói közül, s a tartományi haderőben jelentőségük hamarosan felülmúlta a régi szpáhi lovasságét.⁷¹ Ezeknek az új,

⁶⁸ „Solche sollen uf der Tartern manier gantz ohne ordnung zihen, nur allein hin und wider umb den feind herumb schwermen, und wo sie eine confusion mercken, stracks hineinssetzen und nochmals sich wider zerstreuen.” Hempo von den Knesebeck jelentése Anhalti Keresztélynek Bethlennel folytatott tárgyalásairól, [1620. augusztus]. BHStA Kurbayern Äußeres Archiv nr. 4433. fol. 211v.

⁶⁹ Bethlen Gábor utasításai portai követe számára. Zólyom, 1620. július 30. TMÁO I. k. 243. o.

⁷⁰ A havasalföldi és moldvai segédcsapatokról Bethlen és Rákóczi magyarországi hadjáratain lásd B. Szabó 2012. 1038–1039. o.

⁷¹ *Ágoston* 1995. 480–482. o.

többnyire ötven fős alakulatoknak a katonáit nevezték *szaridzsának*, vagy – a janicsár-alakulat részét alkotó szultáni ebörök után – *szezbánnak* és *szejmének* is. Az európai területeken főként a bosnyák és albán katonák harci erényeit becsülték nagyra, de szép számmal szolgáltak közöttük keresztény szerbek is. A 17. század első felében már a román vajdaságokban is megjelentek, s hamarosan nagyrészt ezekből a – rácoknak, azaz szerbeknek nevezett – katonákból állt a vajdák fizetett katonasága.

A szejmének a román vajdák, majd az erdélyi fejedelmek szolgálatába lépve is megőrizték török eredetű szervezetüket, erre utalnak tisztjeik török elnevezései: az *aga*, az *odabasi*, a *szubasi*, de az új környezetben a román *sztregár* (zászlótartó) tiszti rangot is átvették.⁷² Még ellenfelek is őket tartották a 17. században a térség legkiválóbb gyalogságának, de mint Bethlen János írta, „ők [...], a legbátrabb, de legállhatatlanabb katonák”,⁷³ akik 1657 és 1660 között több ízben is elárulták az erdélyi fejedelmek zászlóit. Ezeket az eseteket azonban részben a szélsőséges körülmények magyarázzák, s a történetek a későbbiekben sem térítették el a fejedelmeket szejmén csapatok felhasználásától: Barcsay Ákos fejedelem 1659-ben 600-at fogadott szolgálatába, és később I. Apafi Mihály uralma alatt is szolgált az udvarban 50-80 fővel egy szejmén zászló.⁷⁴

A tisztikar

Az Erdélyi Fejedelemségben szolgálatot vállaló külföldi tisztokról meglehetősen szórt adatokkal rendelkezünk: a legtöbb esetben szinte semmiféle információnk nincs arról, honnan érkeztek, milyen hátterük volt, és valójában milyen katonai feladatokat is láttak el. A legkorábbi csoport, a lengyelek esetében jól látszik, hogy a név szerint ismert lengyel udvaroncok és katonák között jócskán akadtak olyanok, akiknek az apjuk jött „lovagi mesterséget” tanulni Budára, vagy épp a Szapolyaiak mellé álló Łaski családhoz fűződő rokonság miatt ismerték már korábbról is az országot. Sőt, volt egy csoport, akiknek a családtagjai már hosszabb idő óta szolgálatot vállaltak a Magyar Királyságban, mint például a Komorowskiak, a Rozenek (már Mátyás alatt) vagy a Gnoińskieik – utóbbiak kifejezetten a lengyel zsoldos gyalogság tisztjeiként II. Lajos és Szapolyai János alatt.⁷⁵

A lengyel kapitányként említett Paweł Secygniowski – akihez a bölcs római hadvezér, Fabius Maximus nevet társította Jan Gruszczyński, a költő – 1552-ben Zsigmond Ágost lengyel király lovassági rótamestereként tűnik fel a forrásokban, és részt

⁷² *Thallóczy* 1892. 449–453. o.

⁷³ *Bethlen* 1993. 80. o.

⁷⁴ *Ardelean* 2010. 183. o. és *Uő* 2012b. 119–134. o.

⁷⁵ *Kapeluś* 1969. 154. o. Komorowski Péter szepesi sztarosztja volt, Miklós pedig Liptó, Árva, és Túróc ispánja a 15. században. *Sroka* 2016. 85. o.; A két Gnoiński testvér, Lenard és Lambert az 1520-as évektől vállalt szolgálatot Magyarországon. Lenard Mohácsnál esett el. Lásd *B. Szabó* 2015. 25. o. és *Gnoiński* 2014. 6–7. o.; Lambert 1527 őszén a tokaji csatában vezette Szapolyai János lengyel gyalogságát. *Plewczyński* 2011. 301. o.

vett a moldvai lengyel beavatkozásban is.⁷⁶ Rövid lengyelországi tartózkodása során csatlakozott az özvegy magyar királyné, Izabella udvarához, és 1556-ban már vele érkezett meg Erdélybe.⁷⁷ Az ő családja sem nélkülözte azonban a magyarországi kötődést: az idősebb generáció tagja volt a 16. század első évtizedeinek elismert lengyel hadvezére, Jakub Secygniowski, aki 1528-ban a Szapolyai János király mellé érkező lengyel segélyhadat vezette.⁷⁸

A János Zsigmond itáliai testőrségét toborzó zsoldoskapitány, Giovanandrea Gromo esetében viszont már szinte csak bizonytalanságokat találni a kutatásban. Saját emlékiratából tudjuk, hogy 1547-ben III. Henrik angol király udvarában is szolgált, fennmaradt leveleiből pedig kiderül, hogy erdélyi szolgálata alatt egyszerre működött Giovanni Morone bíboros titkos ágenseként és János Zsigmond diplomatájaként is Velencében.⁷⁹

Mint korábban láthattuk, a 17. század első felében a harmincéves háború – különösen annak első szakasza – számos lehetőséget nyújtott már arra is, hogy a Német-római Birodalom területéről származó tisztek erdélyi szolgálatba álljanak. Többségük katonai tevékenységéről viszonylag keveset tudunk (vagy csak arról, amelyet később, más uralkodók szolgálatában végeztek), a sajátos erdélyi forrásadottságoknak köszönhetően többeknek pedig csak a keresztnévét ismerjük.⁸⁰ A legtöbb adattal így többnyire azokról rendelkezünk, akik diplomáciai feladatokat is vállaltak Bethlen Gábor szolgálatában. A cseh korona országaiból érkező két nemes, Ehrenfried von Berbisdorf és Jan Adam Čejkovský z Víckova nem maradt sokáig az erdélyi fejedelem mellett: 1621-ben érkeztek és 1622–1623 során már Hágában találjuk őket Bethlen diplomatáiként. Berbisdorf később dán, majd svéd szolgálatba állt (és 1627-ben IV. Keresztély diplomatájaként látogatott újra a fejedelemségbe), míg Víckova Brandenburgban csatlakozott a választófejedelem tisztikarához.⁸¹

Ennek a csoportnak a kiemelkedő reprezentánsa Matthias Quadt, aki – úgy tűnik – hosszú távra tervezte erdélyi karrierjét, hiszen 1624-ben, amikor korábbi patrónusa, János György jägerndorfi herceg meghalt, Bethlen Gábor szolgálatába állt. Noha a fejedelem minden alkalommal mint német gyalogságának kapitányára hivatkozott rá, Bethlen Gábor szolgálatában egyetlen katonai akciójáról sem tudunk: az 1626-os magyarországi hadjárat idején éppúgy külföldön járt diplomáciai küldetésben, mint az évtized közepén oly sokszor. Első utazására még János György életében, 1621 kora őszén került sor, amikor a birodalmi rendek képviselőinek adta át az erdélyi fejedelem levelét, majd Hágában felkereste a száműzetésbe vonult Pfalzi Frigyes, Csehország

⁷⁶ *Plewczyński* 1991. 9. o. és *Páslariuc* 2005. 136. o.

⁷⁷ *Kapehús* 1969. 154. o.

⁷⁸ *Plewczyński* 2011. 301–302. o.

⁷⁹ *Kárpáthy-Kravjanszky* 1936. 94–141. o., vö. *Molnár* 2001. 85–107. o.

⁸⁰ Mint például a kolozsvári számadáskönyvekben szereplő Hannez és Erhart Kaptan esetében. *Jeney-Tóth* 2012. 170. o. és *Kraus* 1994. 257. o.

⁸¹ A részletes dokumentációt lásd *Kármán* 2013. 153–154. o.

bukott királyát, és a következő két évben az ő szolgálatában tevékenykedett.⁸² Nem tudjuk, mikor tért vissza, de 1624-től újra Bethlen Gábor képviselőjében járta be a protestáns Európát keresztül-kasul. Svédország felé mentében ugyan elfogták a lengyel király emberei, de aztán annak érdekében, hogy a fejedelem csatlakozhasson a hágai szövetséghez, eljutott Angliába és Hollandiába, tárgyalt a dán és a svéd királyokkal, illetve Brandenburg választófejedelmével is. A kiváló képességekkel megáldott, elismert műveltségű német katoná-diplomata az Erdélyi Fejedelemség elitjében is nagy tekintélyt vívott ki magának, így amikor 1628 októberében váratlanul meghalt, Bethlen Gábor szinte fejedelmi személyeknek kijáró temetést rendezett neki.⁸³

A legtöbb adattal mindazonáltal egy olyan személlyel kapcsolatban rendelkezünk, akinek fordulatokban gazdag életében az erdélyi szolgálat csak egy egészen rövid szakaszt jelentett. Az adatok nagy mennyisége és azok szórtsága miatt idáig minden olyan történész, aki nekifutott, hogy összefoglalja Wolmar (Wolmar) Farensbach életét, fontos időszakokat ugrott át vagy értett teljesen félre. Ez indokolja, hogy az alábbiakban némileg részletesebben ismertessük a karriert, ami még a harmincéves háború megdöbbentő egyéniségekben igen gazdag világában is kivételesnek számít. Farensbach 1586-ban született a kurlandi Neuenburgban (ma Jaunpils, Lettország), egy lutheránus nemesi családban. Már apja is a régió ismert és megbecsült hadvezérének számított, és az egész fiatalon, mindössze tizenhat évesen tűzkeresztségen áteső ifjú is sikert sikerre halmozott. 1611-ben Lengyel-Livónia kormányzójává nevezték ki, és noha viszonylag gyorsan súlyos konfliktusokba keveredett Riga polgáraival, sikerült megőriznie királya bizalmát. Ezzel egy időben azonban már kiépítette kapcsolatait a svéd korona irányába is, ami annál is könnyebben ment, mivel féltestvérén keresztül családi összeköttetésbe került a nagyhatalmú Oxenstierna famíliával. 1616-ban titokban hűséget esküdött II. Gusztáv Adolfnak, és az 1617-ben újrainduló svéd–lengyel háború kezdetén átadta a svédeknek Dünamünde erődjét (ma Daugavpils, Lettország), amelyet korábban a lengyel király tiltása ellenére saját katonáival rakott tele. Noha egy darabig támogatta a svéd előrenyomulást, fél év múlva újra átállt a másik oldalra. Annak ellenére, hogy 1617-es tevékenységével számos ellenséget szerzett magának, III. Zsigmond visszafogadta, noha Livóniából nemsokára távoznia kellett, eladva családi birtokait. A Rzeczpospolita déli részére költözött, és 1620-ban részt vett az oszmánok elleni vesztes cecorai ütközetben. Fogságba került, és évekig Konstantinápolyban volt őrizetben – szabadulásától kezdődött valódi nemzetközi kalandor-karrierje.⁸⁴

⁸² Pfalzi Frigyes levele Bethlen Gábornak. Hága, 1621. október 20. BHStA Kasten Blau nr. 122/3c. fol. 293r.; A fejedelem levele a Német-római Birodalom rendjeinek Pozsonyban. 1621. augusztus 25. *Szilágyi* 1886. 46–48. o.; Quadt 1622–1623-as szolgálatáról lásd *Hámori Nagy* 2020a. 72–74. o.

⁸³ Bethlen Gábor szolgálatában töltött éveinek áttekintését részletes dokumentációval lásd *Kármán* 2013. 154–158. o.

⁸⁴ Farensbach karrierjének korai szakaszára lásd *Seraphim* 1893.; *Broomé* 1956.; *Balcerek* 2010. 85–105. o.

Nem tudjuk egész pontosan, mikor hagyhatta el a börtönt, a Fényes Portára küldött angol követ, Sir Thomas Roe még 1622 júniusában is találkozott vele Konstantinápolyban, és a kurlandi nemes rajta keresztül küldte köszönetét I. Jakab angol királynak közbenjárásáért. Bethlen Gábor mindazonáltal egy későbbi iratban azt állította, hogy ő intézte el a kurlandi nemes kiszabadítását.⁸⁵ 1623 novemberében Farensbach Varsóból írt a lengyel királynak, és csak 1623 végén, 1624 elején volt már biztosan kapcsolatban az erdélyi fejedelemmel, mivel ekkor Bethlen csapatainak tisztje lett.⁸⁶ Erdélyi szolgálatba kerüléséről Georg Kraus krónikája azt jegyezte fel, hogy Nagyszombatnál a császári sereg tisztjeként esett fogságba, ott döntött úgy, hogy a fejedelem szolgálatába áll, és Alvincre telepített német gyalogosainak parancsnoka lett. Mivel több forrásból is tudunk arról, hogy a korábban említett, Nagyszombatnál bekerített ezred (egyébként jelen nem levő) parancsnokát Teuffenbachnak hívták, nem kizárt, hogy a szász krónika itt több személyt mos egybe.⁸⁷ Annyi mindenesetre biztos, hogy a kurlandi nemes erdélyi szolgálatba állt, és a hadi cselekmények elültével is igyekezett az erdélyi udvar hasznos tagjának mutatkozni. Egyrészt a királyi Poroszországban hadfogadást próbált szervezni Bethlen Gábor számára (ami III. Zsigmond heves tiltakozásával találkozott), másrészt húgán, Magdalenán keresztül kezdett az erdélyi diplomácia puhatolózni a brandenburgi udvarban a választófejedelem húga, Katalin kezének elnyerését illetően. Ugyancsak Magdalenának kellett volna Matthias Quadt útját egyengetnie 1624 kora őszen Svédország felé, ha Bethlen követét a lengyel hatóságok már korábban le nem tartóztatják és vissza nem fordítják.⁸⁸

Noha a lengyel király bizalmát mindörökre elveszítette, Volmar Farensbach nem adta fel, hogy fenntartsa kapcsolathálóját a Rzeczpospolitában. Az 1624-es szejmen részt vevő ismerőseit informálta arról, milyen jól fogadta Bethlen Gábor – bár többen inkább azt vélték tudni, hogy az erdélyi fejedelem a korábbi livóniai és kurlandi ügyekről tudván nem bízik a száműzött nemesben. A káoszt csak növelte, hogy ugyanitt az a hír is járta, hogy a jezsuiták által felbérelt Farensbach valójában a fejedelem meggyilkolását tervezi, sőt, Bethlen már rá is jött erre és el

⁸⁵ Bethlen Gábor instrukciója Matthias Quadtnak. Gyulafehérvár, 1624. [hónap nélkül] 8. AGAD Metryka Koronna Libri Legationum vol. 29. p. 330.; Sir Thomas Roe levele Sir George Calvertnek. Konstantinápoly, 1622. június 17/27. *Richardson* 1740. 58. o. Lásd még az 1621. március 9/19. dátumú levelet uo. 26. o.

⁸⁶ Volmar Farensbach levele III. Zsigmondnak. Varsó, 1623. november 4. MNK BKCz Ms 115. p. 341–344.; A kézirat másolatát Hámori Nagy Zsuzsanna bocsátotta rendelkezésünkre, segítségét ezúton is köszönjük. Lásd még *Hámori Nagy* 2020b. 73. o. Erdélyi szolgálatáról lásd *Jeney-Tóth* 2012. 170. o. (1624. június) és Bethlen Gábor levele Béli Kelemennek. Gyulafehérvár, 1624. szeptember 29. *Szilágyi* 1879. 408. o.

⁸⁷ Kraus magyar kiadásában „Färenss Beck” néven szerepel. *Kraus* 1994. 115. o.; Az információk gyanús mivoltára már Nils Ahnlund is felhívta a figyelmet. *Ahnlund* 1917. 82. o.

⁸⁸ A hadfogadás megtiltásáról lásd III. Zsigmond levelét a danzigiaknak. Varsó, 1624. május 4. ZKiO Rkp. 201–202. p. 473–474.; Magdalena Farensbach közvetítéséről lásd *Kármán* 2015. 10–11. o., az idézett instrukciót Quadtnak pedig AGAD MK LL vol. 29. p. 328–329.

is fogatta.⁸⁹ Távozásáról a fejedelem szolgálatából Georg Kraus a következőket írta: „hogy mi okból, tulajdonképpen nem lehetett megtudni – odahagyta katonáit, és Bethlen Gábor engedélyével török ruhában átutazott Törökországon, majd Velencébe jutott és állítólag ott fejezte be életét”.⁹⁰ A szászsebesi krónikás mondata sok információt sűrít egybe, ami nem könnyíti meg annak megértését, mi is történhetett Farensbach életének következő időszakában. Annyi biztos, hogy a kurlandi nemes 1625 februárjáig maradt Bethlen szolgálatában, akkor pedig Bécs felé indult tovább – Pázmány Péter reménykedett is, hogy hasznos információkat lehet majd kinyerni tőle a fejedelem terveiről.⁹¹ Velencébe valóban eljutott, az ottani francia követ 1625 áprilisának második felében találkozott is vele. Neki azt mondta, hogy császári útlevéllal Szavojába igyekszik, de azt is, hogy sokat élt Bécsben, ami a jelenleg ismert kronológiába egyáltalán nem fér bele.⁹² Nem sokkal később, 1625 májusában Alsólendvai János császári követ látni vélte őt Bethlenhez mentében – Heinrich Matthias von Thurn társaságában – egy vörös kocsiban Velencéből Brandenburg felé tartva. A cseh felkelés volt katonai vezetője ekkoriban valóban a Köztársaság szolgálatában állt, de minden jel szerint Itáliában tartózkodott – a magyar diplomatát így alighanem félrevezették.⁹³

Mindenesetre egy későbbi, nyilván Farensbach saját elbeszélésén alapuló adat egy elbingi krónikában azt sugallja, hogy a kurlandi nemes velencei és francia szolgálatban is állt a Bethlen elhagyása és a császári sereghez szegődés közötti időszakban.⁹⁴ Nehéz elképzelni, mikor lett volna erre ideje, mert alig egy évvel a velencei francia követtel folytatott megbeszélése után – amelyben nem merült fel szolgálat vállalása –, 1626 márciusában már Wallenstein seregének tisztje volt. Egész pontosan ebben a minőségében esett a protestáns hadvezér, Ernst von Mansfeld gróf fogságába, aki először a dánoknak adta ki, majd Farensbach a svédországi Gripsholmban raboskodott, amíg – állítólag Bethlen Gábor közbenjárására – szabadon nem bocsátották. 1626 decemberében újra

⁸⁹ Peter Bergmann levele a poroszországi főtanácsosoknak. Varsó, 1624. február 23. GStA PK I. Hauptabteilung, Rep. 6. Nr. 36. Fasz. 1. fol. 28r; C. Conradus levele Georgius Remónak. 1624. március 20. MNL OL Mohács utáni gyűjtemény R 308 3. d. 3. t. Németország fol. 185.; A Farensbach elfogatásáról szóló hír forrásaként a levél a neves sziléziai humanistát, Caspar Donaviust nevezi meg, aki 1620-ban követként járt a besztercebányai országgyűlésen, és a későbbiekben is folyamatosan gyűjtötte az információkat az erdélyi fejleményekről. A Conradus-levélre Hámori Nagy Zsuzsanna hívta fel a figyelmünket, segítségét köszönjük.

⁹⁰ Kraus 1994. 115. o.

⁹¹ Pázmány Péter levele II. Ferdinándnak. Nagyszombat, 1625. február 12. *Hanuy* 1910. 433. o.; Lásd még Bornemisza Ferenc levelét Philippe de Harlay-nak, Césy grófjának. [H. n.], 1625. március 15. *Hudijä* 1929. 35. o.

⁹² Estienne Haligre jelentése. Velence, 1625. április 22. AD 138CP43 fol. 198v–199r. Köszönjük Hámori Nagy Zsuzsánának, hogy a forrás fotóját megosztotta velünk.

⁹³ Alsólendvai János jelentése II. Ferdinándnak. [H. n., 1625. május közepe] EOE VIII. k. 260. o.; Alsólendvai személyesen sem Thurnt, sem Farensbachot nem ismerte, csak a kíséretében utazó hajdúk tájékoztatták a látott személyek kilétéről. Thurn velencei szolgálatáról lásd *Zwiedineck-Südenhorst* 1884. 259–276. o. és *Óváry* 1886. 145–149. o.

⁹⁴ *Hoppe* 1887. 307. o. (1628. október 13-ai bejegyzés.)

a császári seregben találjuk egy 3000 gyalogost számláló regiment ezredeseként, de ismét dán fogságba esett, ahonnan 1627 februárjában szabadult ki, fogolycsere keretében.⁹⁵ A császári generalissimus nagyon hasznos tisztnek tartotta, akinek vakmerősége kritikus helyzetek megoldásakor igen jó szolgálatot tett, azonban kevés olyan feladatot volt hajlandó adni neki, amelyek esetében a kurlandi nemes esetleges újabb átállása nagy kárt okozhatott volna. A császári flotta kiépítésével kapcsolatos tervezettségbe bevonta, hajót azonban nem volt hajlandó rábízni. Ugyancsak Wallensteintől származik a Farensbach stílusával kapcsolatos legfrappánsabb nyilatkozat: „A legnagyobb ellensége a nagy pofája.” Jellemző, hogy keresetlen hangvételére dán fogva tartói is sokat panaszkodtak.⁹⁶

Szembesülve azzal, hogy Wallensteintől is csak korlátozott mértékű támogatásra számíthat, Farensbach 1628 nyarán kérte elbocsátását a szolgálatból, amelyet július 17-én meg is kapott, pénzügyi igényeinek kielégítésével. Rögtön a következő napon felajánlotta szolgálatait II. Gusztáv Adolfnak, arra hivatkozva, hogy a császári sereg elhagyása mellett is azért döntött, nehogy Stralsundnál szembe kelljen kerülnie a svéd király csapataival. Levelét a császári oldal elfogta, és Wallenstein felszólította Hamburg városát – ahol Farensbach tartózkodott –, hogy vegyék azonnal őrizetbe. A kereskedőváros magsztrátusa azonban ezt addig halogatta, amíg meg nem tudták szervezni, hogy a formális letartóztatás után azonnal Amszterdamba menekítsék.⁹⁷ Végül eljutott svéd területre, és noha az is felmerült, hogy II. Gusztáv Adolf a Krímbe, Moszkvába vagy a kozákokhoz küldi követségbe, végül a kurlandi tiszt korábbi erdélyi kapcsolata miatt a király úgy döntött, rajta keresztül próbálja még egyszer meggyőzni Bethlen Gábort, hogy csatlakozzon a lengyelek elleni háborújához.

Farensbach 1628 novemberében indult el Göteborgból, és fél évvel később, 1629 májusában érkezett meg a fejedelemségbe.⁹⁸ A hatalmas késedelem oka az volt, hogy mivel Lengyelországban és a császár ellenőrzése alatt álló területeken is elfogatóparancs volt ellene érvényben, Párizs–Mantova–Velence–Spalato–Belgrád útvonalon körbe kellett utaznia fél Európát. Ráadásul a követségre teljesen alkalmatlannak bizonyult, mivel Bethlen Gábor egyáltalán nem bízott benne, és még azokba a terveibe sem avatta be, amelyeket részletesen ismertetett II. Gusztáv Adolf másik, folyamatosan nála tartózkodó diplomatájával, Paul Strassburggal. A Svédországba 1629 októberében visszaérkező Farensbach beszámolóját a svéd adminisztráció is meglehetősen hitetlenkedéssel hallgatta.⁹⁹

⁹⁵ Ahnlund 1917. 84–89. o.; Kuhn 1931. 42. o.; Broomé 1956. 365–366. o.

⁹⁶ Ahnlund 1917. 78. o. és Kuhn 1931. 43–44. o.

⁹⁷ Kuhn 1931. 44–47. o.

⁹⁸ Johan Adler Salvius levelei Axel Oxenstiernának. Liebmühl, 1628. október 13. és 1629. február 24. AOB II/14. k. 102., 109. o.; Volmar Farensbach levele II. Gusztáv Adolfnak. Szászsebes, 1629. június 8. *Szilágyi* 1882. 256–258. o.

⁹⁹ Farensbach 1628–1629-es erdélyi követségének részleteiről, annak dokumentációjával együtt lásd Kármán 2018. 736–738. o.

A stockholmi tisztségviselők kételyeit ekkor már igen sokan osztották. Ludwig Camerarius, aki korábban a pfalzi diplomácia vezető személyisége volt, ekkor pedig Hágában képviselte II. Gusztáv Adolfot, szintén azt mondta, nem tudja, mit higgyen el egyáltalán Farensbach neki megküldött beszámolójából. A császárpárti oldalon sem volt jobb híre: III. Zsigmond egy évvel korábban igen ideges hangú levéllel reagált arra a (téves) hírre, hogy Farensbach a határ túloldalán, Krakko és Czesztochowa közelében toboroz csapatokat, pedig arról nem is szólt a fáma, hogy ezek kifejezetten Lengyelország ellen készülének.¹⁰⁰ Camerarius aztán személyesen is találkozott az ezredessel, amikor az éppen visszatért Angliából 1630 novemberében (miután James Hamilton társaságában a svéd királynak toborzott csapatokat), és II. Gusztáv Adolfnak írott levelében hangot adott azon aggodalmának, mikor fogja vajon Farensbach a svéd államtitkokat kiszolgáltatni a császáriaknak.¹⁰¹ A kurlandi nemes karrierjének következő fordulatát már így kommentálta: „Egy ilyen ingatag és állhatatlan ember az ellenségénél se találjon bizalomra! Megbosszulja magát, hogy erkölcei ilyenek és a Nemezis nemsokára megtorolja a hűtlenséget.”¹⁰²

Volmar Farensbach ugyanis újra köpönyeget fordított. 1631 januárjában jelentkezett a Katolikus Liga seregei vezetőjénél, Johann t'Serclaes Tillynél és meglepő módon sikerült is elnyernie a hadvezér bizalmát. Ezzel egy időben áttért a katolikus hitre is (egyres források szerint már nem először). Camerarius jóslata azonban valóra vált: 1632 májusának elején Miksa bajor választófejedelem letartóztatatta az ezredes Ingolstadt ostrománál megfigyelt viselkedése miatt, ami gyanúba keverte, nem játszott-e össze újra a svédekkel. Noha Farensbach megpróbálta újra mozgósítani kapcsolatait, ellenségei ezúttal számosabbnak és erősebbnek bizonyultak, így 1633. május 21-én Regensburgban lefejezték a hányatott életű kurlandi nemest.¹⁰³

Farensbach révén legalább még egy külföldi tiszt került Bethlen Gábor seregébe. Hámori Nagy Zsuzsanna nemrégiben derítette ki, hogy a fejedelmet 1624–1625 fordulóján a francia király diplomatájaként meglátogató, gazdag kelet-európai tapasztalatokkal rendelkező francia zsoldos, Sebastien de Breyant de Montalto is vele érkezett Erdélybe; és a korábbiakban emlegetett cseh és német kortársaihoz hasonlóan

¹⁰⁰ Ludwig Camerarius levele Axel Oxenstiernának. [Hága], 1629. október 5/15. RA Oxenstiernasamlingen E 578.; III. Zsigmond levele Bethlen Gábornak (?). Toruń, 1628. augusztus 18. BJ Ms 211. fol. 354. Köszönjük Hámori Nagy Zsuzsannának, hogy megosztotta velünk a forrásról készült fotómásolatát.

¹⁰¹ Ludwig Camerarius levele II. Gusztáv Adolfnak. [Hága], 1630. november 6. RA Diplomatica Hollandica vol. 7.; Farensbach összesen 4000 katona toborzására kapott megbízást, lásd *Grosjean* 2003. 76. o.

¹⁰² „Homo tam levis et inconstans ne apud hostes quidem fidem inveniet. Ulciscuntur autem ipsum mores sui et Nemezis mox aderit perfidiae vindex.” Ludwig Camerarius levele Axel Oxenstiernának. [Hága], 1631. április 5/15. RA Oxenstiernasamlingen E 579.

¹⁰³ Az ingolstadti események és az utána következő processzus alapos elemzését adja *Kuhn* 1931. 48–68. o.

ő is szerepet játszott Bethlen Gábor diplomáciájában, a Franciaországgal való kapcsolattartásban 1625–1626 során.¹⁰⁴

Közben Erdélyben az alvinci németek élén a nyughatatlan Farensbach utóda, Hans Gluchowsky von Benkwitz lett (Kraus csehes formában, Kukloffsky néven említi krónikájában).¹⁰⁵ Nem tudjuk, mikor érkezett Erdélybe: 1618-ban kapott cseh nemességet, így logikus lenne, hogy a Fehérhegy utáni emigráció képviselőjét lássuk benne, de 1623-ban még arra vannak adataink, hogy a Német-római Birodalom szívében, Schmalkalden környékén harcolt csapataival.¹⁰⁶ 1626-ban már ő vezette Bethlen németjeit a magyarországi hadjáratra, 1631-ban pedig részt vett a rakamazi sánc elleni sikeres támadásban.¹⁰⁷ I. Rákóczi György nem is volt hálátlan: ugyanabban az évben az erdélyi országgyűlés nemességgel jutalmazta.¹⁰⁸ Gluchowsky, úgy tűnik, elődjétől eltérően nem volt kalandor típus, az 1630-as évek derekáról származó adatok szerint udvarházat szerzett magának Siménfalván, birtokot Fiatfalván, s még 1647-ben is I. Rákóczi György fejedelem szolgálatában állt, azaz legalább két évtizedig meghatározó szerepet játszott Erdélyben a német katonaság élén.¹⁰⁹

Gluchowsky kapcsán azt is van alkalmunk megfigyelni, hogyan keresztették és akadályozták egymást a külföldről érkezett tisztek karrierjei az erdélyi udvarban. 1630-ban ugyanis konfliktus alakult ki Brandenburgi Katalin testőrsége vezetésének ügyében. Ahogy korábban volt szó róla, úgy tűnik, Bethlen Gábor az örgrófnóvel érkező testőrök egységét összevonta az Alvincre telepített német katonákkal, élükre pedig Gluchowskyt ajánlotta. Hogy Katalin fejedelmi rokonságának esetleges ellenvetéseit előre kivédje, a német tiszteket követségbe küldte Königsbergbe a brandenburgi választóhoz, illetve Marienburgba, II. Gusztáv Adolf svéd királyhoz. Gluchowsky jó benyomást tehetett, mert a Bethlen halála után küldött követeinek György Vilmos jelezte, hogy jelölését támogatja, és az újdonsült kapitány ígéretet tett arra, hogy a mindennapos jólétben és letelepedett életmódban eltunyult katonákat megfegyvelje.¹¹⁰ Ez a döntés azonban hatalmas csalódást okozott Thomas Klingnek, aki Katalinnal érkezett Erdélybe, és addig a testőrség alkapitánya (*Capitain-Leutenant*) volt.¹¹¹

¹⁰⁴ Hámori Nagy 2020b. 73–74. o.

¹⁰⁵ Kraus 1994. 115. o.

¹⁰⁶ Schimon 1859. 47. o. és HStAM Rep. 4 h nr. 512.

¹⁰⁷ Kraus 1994. 120., 130., 135–136. o.

¹⁰⁸ A gyulafehérvári országgyűlés (1631. június 5. – július 1.) törvényei, XXXII. articulus. EOE IX. k. 272. o.

¹⁰⁹ B. Nagy 1973. 73. o.; Jeney-Tóth 2012. 169. o. 1091. jegyz.; Kraus 1994. 186. o.

¹¹⁰ Bethlen Gábor és György Vilmos brandenburgi választó levélváltása. Száldobos, 1629. június 2., illetve Königsberg, 1629. szeptember [nap nélkül]. GStA PK Brandenburg-Preussisches Hausarchiv Rep. 33. W nr. 77. fol. 36v, 39r; II. Gusztáv Adolf levele Bethlen Gábornak. Marienburg, 1629. augusztus [nap nélkül]. RA Riksregistraturet vol. 165. fol. 193v–194r; György Vilmos instrukciója Kospothnak, Götznek és Napsnak. Königsberg, 1629. január 8/18. –a –a 1895. 442–443. o.; ill. Johann von Kospoth, Friedrich von Götzen és Christoph Naps levele György Vilmos brandenburgi választófejedelemnek. Kolozsvár, 1630. április 23. –a –a 1897. 728. o.

¹¹¹ Thomas Kling levele Brandenburgi Katalinnak. [H. n., 1630. július.] –a –a 1899. 90–91. o.

Panaszlevelében – amelyet a testőrség nevében írt, kollektív üzenet is megtámogatott – elkeseredetten emlékeztette Katalint hétévi hűséges szolgálatára és arra, hogy legalább harminc embert saját költségen vett fel a testőrségbe. Soraiból az is világos, hogy már nem volt fiatal ember és sokat gyengélkedhetett, bár bízott gyógyulásában.¹¹²

Mint említettük, a fogarasi németek élén Gluchowsky maradt I. Rákóczi György hatalomra jutása után is. Klinggel legközelebb 1636-ban találkozunk, amikor a Bethlen István várható támadása ellen fegyverező I. Rákóczi György szolgálatára fogadták fel Eperjesen a fejedelem familiárisai. A német tiszt abban reménykedett, hogy az észak-magyarországi városokban tud majd toborozni háromszáz muskétást, ha a magyar királytól engedélyt kap rá. Az uralkodó által engedélyezett „dobolás nélkül”, azaz titokban végzett toborzást azonban a Magyar Királyság tisztségviselői igyekeztek akadályozni, így nem tudjuk, végül mekkora sikerrel járt.¹¹³

Klinghez hasonlóan szintén egy dinasztikus esküvő révén került Erdélybe Johann Lüttich alezredes – ha egyáltalán eljutott a fejedelemségbe. A magát a tüzérségi tudományok jeles ismerőjének valló katona 1651-ben a brandenburgi választófejedelmet kereste meg azzal, hogy mivel Hollandiából nem kapott választ korábbi üzeneteire, a Rákóczi családnak ajánlaná fel a megelőző huszonhat évben császári, spanyol, dán és lengyel szolgálatban gyűjtött tapasztalatait. A kapcsolatfelvételt Pfalzi Henrietta és Rákóczi Zsigmond házasságkötése tette lehetővé: a nyilvánvalóan brandenburgi területen tartózkodó tiszt ennek előkészületei révén értesülhetett arról, hogy a fejedelmi család német szakértőket keres tisztikarának feltöltésére. Frigyes Vilmos kiállította a kért támogató levelet, annak felhasználásáról azonban nincsenek információink.¹¹⁴

Paradox módon a legtöbb, hosszabb-rövidebb ideig ténylegesen erdélyi szolgálatban álló tisztről jóval kevesebbet tudunk annál a Lüttichnél, aki talán el se indult a fejedelemségbe. A legtöbbjüknek egyelőre csak a neve, vagy még annál is kevesebb, csak a családneve ismert: Rauben stájer kapitány (1621),¹¹⁵ Brack kapitány (1622),¹¹⁶

¹¹² Az előző jegyzetben idézett levélén kívül lásd még a testőrség levelét Brandenburgi Katalinnak. [H. n., 1630. július.] –a–a 1899. 90. o.

¹¹³ Debreczeni Tamás levelei I. Rákóczi Györgynek. Sárospatak, 1636. március 24. és május 23. MNL OL Magyar Kamara Archivuma É 190 Archivum familiae Rákóczi de Felsővadász 8 d. nr. 1652, 1666; *Szilágyi* 1875. 167–185. o. Klinget Madarász György, az I. Rákóczi Györggyel állandó kapcsolatban álló, roppant agilis eperjesi kereskedő szervezte be a fejedelem szolgálatába, erről lásd *Kármán* 2017. 220. o.

¹¹⁴ Johann Lüttich levele Frigyes Vilmosnak. [H. n., d. n.] és Frigyes Vilmos levele II. Rákóczi Györgynek. Cölln an der Spree, 1651. március 26. GStA PK I. HA Geheimer Rat Rep. 11. Auswärtige Beziehungen: Akten nr. 10185. fol. 1–2.; Hasonló jellegű információink vannak bizonyos Andreas Din ezredestől, akinek 1637 tavaszán adott ajánlólevelet a lengyel király, de mivel a saját kezű aláírással ellátott irat Lengyelországban maradt fenn, a tiszt valószínűleg nem indult el Erdélybe – lásd IV. Ulászló levelét I. Rákóczi Györgynek. Varsó, 1637. március 5. BN Rkp. IV. 8485. nr. 7.

¹¹⁵ Bethlen Gábor levele Thurzó Szaniszlónak. [H. n.] 1621. szeptember 30. *Szilágyi* 1886. 51. o.

¹¹⁶ *Hain* 1988. 156. o.

Hannez kapitány, Paú német kapitány, Melcher Kupsar kapitány (1624), Haberman, Capitan Armes (1625), Andreas Twzizi (1626),¹¹⁷ Obinger István zászlós (1644).¹¹⁸ Végül ismerünk az 1630-as évekből olyan katonát is, aki II. Gusztáv Adolfot szolgálta, és a svéd király halála után jutott a fejedelemségbe, ám ott nem katonaként vették hasznát, hanem a bányai igazgatásban. A svájci Samuel Weiss von Schalen 1634-ben került Erdélybe, németországi ismerősei úgy tudták, általános bányai igazgató (*General Bergverwalter*) lett belőle. Ebben a pozíciójában végzett tevékenységéről nincsenek adataink, azonban annyi biztos, hogy élénken levelezett mind németországi partnerekkel, mind francia diplomatákkal, közvetítve a fejedelem nyilatkozatait a harmincéves háborúba való beavatkozással kapcsolatos készségéről, 1638. szeptember 6-án, Gyulafehérvárott bekövetkezett haláláig.¹¹⁹

Az 1630–1640-es években a megelőző évtized német tisztjeit egy másik csoport követte az erdélyi szolgálatban: a skótoké. A fejedelemség legnevezetesebb idegen származású katonája, Andrew Gaudy (avagy Gawdy of Craigmue, Balmaclellan, Galloway) első említése a fejedelmi levelezésben 1636 őszéről származik. A szövegből azonban egyértelmű, hogy már régebben ismerték Magyarországon, hiszen Debreczeni Tamás, a Rákóczi-birtokok prefektusa már ekkor abban a magyaros formában, „Gaudi(a) András uram”-ként hivatkozott rá, ahogyan a következő húsz évben számos irat emlegeti.¹²⁰ A név hasonló következetes megmagyarítására egyetlen más tiszt esetében sem ismerünk példát, ami arra utal, hogy Gaudinak már ekkorra sikerült elfogadtatnia magát a magyarországi és erdélyi közegben – ami elég meglepő, hiszen ekkoriban az anonim életrajzírója által megadott születési évszáma (1612/1613) alapján még csak húszas éveinek közepén járt.¹²¹ A legelső adat ráadásul még ennél is négy évvel korábbi: 1632-ben (amikor tehát nem volt több 20 évesnél) Gaudi Lipséből hozott a fejedelemnek textíliákat.¹²² Úgy tűnik, Gaudi magyarul is jól tudott: 1640-ből ismerünk egy részben neki címzett magyar nyelvű instrukciót, 1656-ban egy magyar

¹¹⁷ Jeney-Tóth 2012. 169. o.; vagy csak a nemzetiségét ismerjük (Gallus kapitány, 1626). Uo.

¹¹⁸ Hain 1988. 193. o.

¹¹⁹ „General Bergverwalterként” Heinrich Meerbott Krisztina királynőhöz és a régenstanácsához írott beadványa emlegeti (Stockholm, 1637. nov. 10.), amelyben a Svéd Korona vele szemben fennálló adósságai megfizetését kéri. RA Transylvanica vol. 1. Nr. 129.; Meerbott-tal már az előtt is kapcsolatban állt, hogy a hanauai lelkész Erdélybe utazott volna, lásd Paul Ludwig levelét V. Vilmos hessen-kasseli tartománygrófnak. Kassel, 1637. március 21. HStAM Rep. 4f. Siebenbürgen nr. 1.; Meerbott és az erdélyi külpolitika kapcsolatáról lásd Kármán 2021. 467–475. o.; Weiss 1635-ben, Danzigban ismerkedett meg francia diplomatákkal, akikkel aztán később is tartotta a kapcsolatot. Lásd Claude de Mesmes d’Avaux leveleit Charles du Bois d’Avaugournak. [H. n.] 1636. május 31., ill. június 4. Pulaski – Tomkiewicz 1937. 154., 294. o.; Halálának időpontjára lásd a róla szóló szócikket in: Braun 2015.

¹²⁰ Debreczeni Tamás levele I. Rákóczi Györgynek. Sárospatak, 1636. november 19. MNL OL E 190 8. d. nr. 1705.; 1637 elején érkezett Erdélybe, lovait Beszterce városának gondjára bízták. Szabó 2013. 138. o. 43. jegyz.

¹²¹ Biographie des Andreas von Gaudi. OSZK KT Fol. Germ. 199. fol. 1r. A forrásra Szabó András Péter hívta fel a figyelmet. Szabó 2014. 33. o. 50. jegyz.

¹²² Jakab 1888. II. k. 651–652. o.

nyelvű inventáriumot írt alá elhunyt tisztársa tulajdontárgyairól, 1658-ban pedig egy országgyűlési napló feljegyezte a fejedelem magyarul hozzá intézett szavait.¹²³ Sőt, Gaudi egy levele is megvan magyar nyelven – igaz, nem eredetiben, így nem lehet kizárni, hogy fordításról van szó.¹²⁴ Ha a fentiekhez hozzávesszük, hogy a katonai szolgálatot alsóbb szinteken, kisebb megbízatásokkal kezdte, egyáltalán nem zárható ki, hogy Gaudi nem kifejezetten szolgálatvállalás céljából érkezett a fejedelemségbe, hanem második generációs erdélyi, de legalábbis magyarországi skót volt.

Debreczeni Tamás fent idézett leveléből az derül ki, hogy Gaudi András az Erdély és Lengyelország közötti közvetítésben játszott szerepet, krakkói vásárlásokkal érkezett Sárospatakra, és indult tovább a fejedelemhez. A következő években hasonló feladatok ellátása közben találkozunk vele újra: Danzigban fegyvert vásárolt, de a fejedelmi udvar üzeneteit is hozta-vitte az ottani francia ügyvivőknek.¹²⁵ 1639-ben egészen Hollandiáig eljutott, így Hamburgban az ottani svéd rezidensnek is átadott diplomáciai üzeneteket.¹²⁶ A hamburgi utat megismételte 1641-ben, 1643-ban pedig Danzigba vitt levelet.¹²⁷ Gaudi azonban abban a tekintetben is kivételesnek számít, hogy nemcsak létezéséről, Erdélyen kívüli karrierjéről és diplomáciai szolgálatairól tudunk, de a kutatás számára régóta ismert a fejedelmek szolgálatában végzett katonai tevékenysége is. I. Rákóczi György 1644–1645-ös hadjáratában már kitüntette magát. Részt vett Szatmár megszállásában, majd Sárospatak őrzésére hagyták, később Szendrő ostromához csatlakozott, illetve 1644 májusában Lőcse védelmére küldte a fejedelem,¹²⁸ akinek az volt róla a véleménye, hogy „nem csak becsületet, de többet

¹²³ I. Rákóczi György instrukciója Újlaki Lászlónak és Gaudi Andrásnak. Kolozsvár, 1640. január 25. EOE X. k. 263–264. o.; Inventárium Boros János tulajdonairól. Targoviste, 1656. március 28. MHHD XXIII. k. 349–352. o.; Diarium az 1658. jan. 9. és 31. közötti országgyűlésről. EOE XIII. k. 567. o.

¹²⁴ Gaudi András levele I. Rákóczi Györgynek. [H. n., 1646 tavaszán.] MHHS VIII. k. 161–162. o.; A levél úgy maradt fenn, hogy I. Rákóczi György továbbküldte portai követének, hogy az informálhassa a nagyvezírt annak tartalmáról. Elvben elképzelhető lenne az is, hogy az eredetileg latin vagy német nyelvű levelet fordításban továbbították (bár ezt a tényt a fejedelem valószínűleg jelezte volna), de ez ellen szól, hogy a svéd tábornokok neveit a szöveg ugyanúgy eltorzítva közli, mint bármelyik korabeli magyar levél (Torstenson – Dorteson; Wrangel – Orángyel).

¹²⁵ Debreczeni Tamás levele I. Rákóczi Györgynek. Sárospatak, 1638. december 12. MNL OL E 190 10. d. nr. 2307.; I. Rákóczi György levélváltása Charles Dubois d’Avaugourral. Gyulafehérvár, 1639. július 17. és [Danzig], 1639. július 19. *Gergely* 1889. 700., 702. o.; I. Rákóczi György idézett instrukciója 1640-ból. EOE X. k. 263–264. o.; 1641-ről lásd OSZK KT Fol. Germ. 199. fol. 1r.

¹²⁶ D’Avaugour levele I. Rákóczi Györgynek. [Danzig], 1639. augusztus 4. *Gergely* 1899. 704. o. és Johann Heinrich Bisterfeld levele Johan Adler Salviusnak. Gyulafehérvár, 1640. július 5. RA E 5277 Salvius samling vol. 25. nr. 8.

¹²⁷ Bisterfeld levelei Salviusnak és d’Avaux-nak (utóbbi a kiadásban tévesen Hoditz grófként azonosítva). Dés, 1641. június 27., illetve d’Avaugournak. Gyulafehérvár, 1643. május 18. *Wibling* 1892. 471–472. o., ill. 603. o.

¹²⁸ *Szalárdi* 1980. 208., 222., 249. o.; *Hain* 1988. 204. o.; *Szabó* 2014. 49–50. o.; I. Rákóczi György levelei Lorántffy Zsuzsannának. Legyesbénye, 1644. május 19. és Sáros, 1644. július 1. MHHD XXIV. k. 156., 193. o.; Szalárdi ezt írja róla (208. o.): „azelőtt fejedelem udvarából svéciai hadakban jó ideig lakván, experiálván, generális- vagy collonellusságra is promoveáltatván, nagy hírt-nevet is kapott vala, s az fejedelem hivatalára nem régen jött volna vissza a svéciai

is érdemel, s ha az egy hirtelenség és akarat nem volna benne, többre lenne méltó, de talám megérik”.¹²⁹

A fiatal skót tiszt „megérését” szolgálhatta az is, hogy a linzi béke után nem tért vissza a többiekkel Erdélybe, hanem Lennart Torstensson svéd főparancsnok kívánságára a Svéd Korona szolgálatába állt. Mindenesetre még a következő év elején is levélben értesítette I. Rákóczi Györgyöt a németországi front fejleményeiről.¹³⁰ 1646 vége és 1648 között több adattal is rendelkezünk arról, hogy a bajor és oberpfalzi területen teljesített szolgálatot, Augsburg ostrománál meg is sebesült, később a donauwörthi híd, majd Neumarkt in der Oberpfalz svéd katonai parancsnoka volt, alezredesi (*Oberst-Leutenant*) rangban.¹³¹

1650-ben Gaudi Kelet-Poroszországban telepedett le, és meg is házasodott: honfitársa, egy James Murray nevű ezredes lányát, Katharinát vette feleségül.¹³² Ez idő tájt Erdélyben – a külföldi tisztekre jelentősebb figyelmet fordító Georg Kraus krónikájának tanúsága szerint – egy Pillinger nevű kapitány bukkant fel, aki azonban 1653-ban a Szucsáva körüli harcokban fogságba esett.¹³³ Talán nem független ettől az eseménytől, hogy II. Rákóczi György ez után hívta vissza erdélyi szolgálatba a skót tisztet, aki 1654 közepén érkezett meg a fejedelemségbe, és 1655-ben már a fejedelem német csapatainak parancsnokaként emlegetik.¹³⁴ Részt vett az 1655-ös havasalföldi hadjáratban, a Şoplea és Ploieşti között lezajlott döntő ütközetben az egyik szárnyat ő vezette.¹³⁵ Noha ezután hosszasan, egészen 1656 végéig Târgovişteben maradt mint a Constantin Şerban vajda melletti erdélyi testőrség egyik vezetője, az erdélyi katonai elitben olyan fontos szerepet töltött be, hogy Kemény János hangot is adott gyanak-

királynak egy Rebenstock nevű fő belső emberével”. Rebenstockkal valóban érkezett a svéd táborból egy ott szolgáló ezredes, de őt Orbai Andrásnak hívták, a krónikás itt nyilvánvalóan keveri a két életrajzot.

¹²⁹ I. Rákóczi György levele ifj. Rákóczi Györgynek. Sáros, 1644. július 11. MHHD XXIV. k. 204. o.; A fiatal skót tiszt tapasztalatlanságát jelzi, hogy Kemény János azt javasolta, a frissen felgyógyult (valószínűleg fogolyként az erdélyi seregbe került) Ross német kapitányt Gaudi kompániájába osszák be, „mivel jámbor öreg ember és expertus, megalkuszik vele, s tanulhat is tőle.” Kemény János levele I. Rákóczi Györgynek. [H. n.] 1644. január 19. TMÁO III. k. 252. o.

¹³⁰ I. Rákóczi György levele Szalánczy Istvánnak. [H. n.] 1646. május 6. MHHS VIII. k. 160–161. o.; Mivel egy későbbi levélváltásuk (Konstantinápoly, 1646. december 5. és Várad, 1647. január 24.) is említi Gaudi levelét, feltehető, hogy a hírszolgáltatás később is folytatódott, lásd *Beke – Barabás* 1888. 806–807., 820. o. A svéd seregben Brünn alatt szintén jelen lévő Károly Gusztáv pfalz-zweibrückeni gróf 1655-ben – immáron X. Károly Gusztáv svéd királyként – az erdélyi fejedelem követével közölte, hogy személyesen ismeri Gaudit. Lásd Constantin Schaum jelentését. [1655. március] EOE XI. k. 213. o.

¹³¹ OSZK KT Fol. Germ. 199. fol. 1r.; *Pufendorf* 1688. II. k. 216–217. o.; *Reisach* 1803. 74–75. o.; *Prechtl* 1843. 48. o.; *Verzeichniß* 1865. 446. o.

¹³² OSZK KT Fol. Germ. 199. fol. 1v. és *Dobson* 2009. 26. o.

¹³³ *Kraus* 1994. 196–197. o.

¹³⁴ II. Rákóczi György Gyulafehérváron kelt 1654. február 1-jei instrukciójában utasította lengyelországi követét, Gillányi Gergelyt, hogy kérjen a királytól Gaudi számára menlevelet az Erdélybe költözéshez. EÉKH I. k. 299. o. Constantin Schaum idézett jelentését lásd EOE XI. k. 213. o.

¹³⁵ *Szalárdi* 1980. 339. o.

vásának, nem akarja-e a fejedelem elvenni tőle a főgenerálisi rangot, hogy aztán Gaudinak adja.¹³⁶ II. Rákóczi Györggyel tartott annak 1657-es lengyelországi hadjáratán is, a fejedelem őt tette meg a svédekkel közösen elfoglalt Breszt-Litovszkban hagyott 1500 fős helyőrség parancsnokának. Így nem volt jelen az erdélyi sereg összeomlásánál és tatár fogságba esésénél – a fejedelem békekötése után a várat átadta a lengyeleknek, és csapatait 1657 kora őszén hazavezette a fejedelemségbe.¹³⁷ Úgy tűnik, családja mindeközben Brassóban lakott.¹³⁸

A következő, polgárháborús időszakban Gaudi mindvégig II. Rákóczi György oldalán maradt, Szalárdi János krónikája sokat dicséri „szép hadi mesterségét”. 1658-ban döntő szerepe volt a budai pasa csapatai feletti pátlülési győzelemben, aztán ő irányította Várad városának sikeres védelmét, valamint 1659-ben sikeresen induló expedíciót vezetett Havasalföldre.¹³⁹ 1660 elején ő vezette Nagyszében reménytelen ostromát, s ez évben részt vett a fejedelem halálát okozó szászfenesi csatában is.¹⁴⁰ Ura halála után tért vissza északra: Danzigban *Generalmajorként*, 1663-ban a hercegi Poroszországban *Generalwachtmeister* rangban említik, Frigyes Vilmos szolgálatában.¹⁴¹ 1665-ben halt meg, utódai (von Gaudy néven) a 18. században jelentős szerepet játszottak a porosz katonai és közigazgatásban, de ismert költő is akadt közöttük.¹⁴²

Első hallásra meglepőnek tűnhet, hogy nem Gaudi volt az egyetlen skót katona, aki a Rákócziakat szolgálta, ám az elmúlt két évtized számos publikációja bizonyította, hogy a skótok a 16. század második felétől nemcsak Közép- és Kelet-Európa hadszínterein voltak jelen – már az Erdélyi Fejedelemségben is –,¹⁴³ de kereskedőként a térség gazdasági életében is fontos szerepet játszottak, még a tengerparttól olyan messze eső területeken is, mint Kis-Lengyelország.¹⁴⁴ 1646 decemberében IV. Ulászló lengyel király két skót ezredesnek is útlevelet adott, hogy fejenként ezer gyalogost toborozzanak és vigyenek Erdélybe. Nem kizárt, hogy az eset háttérében a király törökellenes tervei álltak: 1646 során megkezdte ugyanis a toborzásokat egy nagy déli háború megindítására, a szejm azonban közbelépett és betiltotta IV. Ulászló további akcióit. Könnyen lehet, hogy a két skót ezredes a már felfogadott csapatokat vitte tovább a törökellenes

¹³⁶ Lásd Boros János idézett hagyatéki leltárát. MHHD XXIII. k. 349–352. o.; Mikes Kelemen levele II. Rákóczi Györggynek. Tergovistye, 1656. október 10. Uo. 480. o.; II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának. Radnót, 1659. november 30. EÉKH II. k. 564. o.; valamint lásd Kemény János levélváltását II. Rákóczi Györggyel. H. n. 1656 nyara. *P. Szathmáry* 1871. 99–105. o.

¹³⁷ *Kármán* 2012. 1071. o. és *B. Szabó* 2016. 234. o.

¹³⁸ Gaudi felesége, Katharina Murray levele Isaac Basire-nak. Brassó, 1657. július 16. *Beke* 1895. 638. o.

¹³⁹ *Szalárdi* 1980. 412., 440–441., 448., 452. o.; *B. Szabó* 2001. 245., 262–263. o.; *Ciorănescu* 1935. 202. o.

¹⁴⁰ *Kövári* 1863. 89–90. o. és *Gyalóky* 1914. 34–50. o.

¹⁴¹ *Dobson* 2009. 26. o. és *Semrau* 1934. 92. o.

¹⁴² OSZK KT Fol. Germ. 199. 2v.; *Dobson* 2009. 26. o.; *Gieraths* 1964. 569. o.; *Martini* 1964.

¹⁴³ Báthory István lengyelországi tapasztalatai alapján a tizenöt éves háború elején még Erdélyben is felfogadtak egy kisebb skót zsoldoscsapatot. *B. Szabó – Somogyi* 1996. 57. o.

¹⁴⁴ *Kowalski* 2015. A skót diaszpóráról lásd a környező jegyzetekben idézett tételeket.

együttműködésre nyitottnak mutakozó I. Rákóczi György országába.¹⁴⁵ Nagyon valószínű, hogy meg is érkeztek oda, mert mindkét *salvus conductus* a Rákóczi-levéltárban maradt fenn.¹⁴⁶

Kettejük közül Alexander Barclay-ról alig tudunk valamit, csupán annyi biztos, hogy fiát 1637-ben Danzigban keresztelték meg.¹⁴⁷ Nem tudjuk, azonos-e azzal a gazdag lublini polgárral, aki jelentős összeggel járult hozzá 1651-ben a száműzetésben élő II. Károly angol és skót király megsegítéséhez, katonai pályafutásáról mindenesetre nem rendelkezünk semmilyen információval.¹⁴⁸ Sokkal több mindent tudunk a másik ezredestől, James Murray-ról, akivel Gaudi apósaként már találkoztunk. Az első adat 1601-ből származik róla, ekkor III. Zsigmond lengyel király udvari embere volt 420 arany évi fizetéssel. Katonai karrierje akkor indult be igazán, amikor 1620-ban szerepet kapott a lengyel hadiflotta kiépítésében, sőt 1623-ban a svédek elleni tengeri ütközetben is részt vett. Szárazföldi hadviselésben is szerzett azonban tapasztalatot: 1633-ban Szmolenszk ostrománál tüntette ki magát.¹⁴⁹ Az 1640-es években már nem volt fiatal ember, de a hadviseléssel továbbra sem hagyott fel: 1644-ben a dán király seregében Norvégiában harcolt a svédek ellen, 1645-ben a Göta folyó torkolatában lévő Marstrand város katonai parancsnoka (*stadoberst*) is volt.¹⁵⁰ Elképzelhető, hogy azonos azzal a Jacobus Mora néven említett személlyel, aki 1649-ben Poznańban nyert polgárjogot.¹⁵¹

Kézenfekvő lenne a feltevés, hogy ha Gaudi és Murray egyaránt szolgáltak I. Rákóczi György Erdélyében, talán ott ismerték meg egymást, főleg, hogy a jövődöbéli após rendszeresen az Erdéllyel feszült viszonyban lévő Habsburg-barát oldalon működött. 1646–1647 során azonban éppen elkerülték egymást: mire Murray a fejedelemségbe érkezhett volna, Gaudi már a dél-németországi fronton szolgált a Svéd Koronát. Nem kizárt azonban, hogy mégis Rákóczi révén ismerkedtek meg. 1637 elején, amikor Naszúhpasazáde Hüszejn pasa kísérlete arra, hogy Bethlen Istvánt bevigye a fejedelemségbe már kudarcot vallott, de még egyáltalán nem volt biztos, hogy a harcok nem fognak kiújulni, I. Rákóczi György Varsóba küldött követe két tisztet toborzott a feje-

¹⁴⁵ A törökellenes tervekről és Erdély lehetséges bevonásáról lásd *Lukinich* 1907. 21–41. o. és *Gebei* 2007. 102–120. o.

¹⁴⁶ IV. Ulászló engedélye James Murray-nek, illetve Alexander Barclay-nak hadfogadásra az erdélyi fejedelem számára. Varsó, 1646. december 20. MNL OL E 190 47. d. 11. t. 27. sz., illetve 8. d. nr. 4697. Utóbbi nyomtatásban is megjelent: *Szilágyi* 1894b. 359. o.

¹⁴⁷ *Dobson* 2000. 11. o.

¹⁴⁸ *Frost* 2001. 195. o. és *Bajer* 2012. 201. o. Az azonosítás ellen szól, hogy egy Alexander Barclay 1664-ben danzigai polgár lett – ez alkalmasint lehet az ezredest 1637-ben keresztelt fia is, ami arra mutatna, hogy a család továbbra is a balti kereskedővároshoz kötődött. *Dobson* 2000. 11. o.

¹⁴⁹ *Biegańska* 1984. 1–9. o. és *Miller* 2007. 221–222. o.

¹⁵⁰ *Østby Pedersen* 2005. 156. o. és *Murdoch – Grosjean* 2014. 158. o. Azt, hogy azonos személyről van szó, nagyon valószínűvé teszi, hogy noha David Dobson névtárában őt másik James Murray-ról is van említés, ezek kronológiailag vagy karrier szempontjából összeegyeztethetetlenek az ezredestel. Vö. *Dobson* 2000. 117–118. o.

¹⁵¹ *Pertek* 1977.

delem csapatai számára. A fejedelemnek küldött levelében Szentpáli István arra hivatkozott, hogy James Murray ajánlotta őket, és másolatban fenn is maradt a skót ezredes támogató üzenete.¹⁵² A levél Murray-t „Móré uram”-ként emlegeti, amiből egyértelmű, hogy személye az erdélyi udvarban ekkorra már ismert volt. Ottani látogatása időpontjának valószínűsítéséhez segítséget nyújthat Debreczeni Tamás fentebb már idézett, 1636 novemberében keletkezett levele. Ebben ugyanis nemcsak azt adta hírül, hogy Gaudi visszaérkezett Krakkóból, hanem azt is, hogy egy német „fő kapitány ember” is Sárospatakra jött, akiről az hírlett, hogy svéd szolgálatban is hadakozott már, és a „lengyel király öfelségétől minden hónapban 500 talléra jár, akárhol járjon is.”¹⁵³ A Rákóczi-birtokok prefektusa Gaudi társaságában küldte tovább az illetőt Erdélybe a fejedelemhez. Ha feltételezzük, hogy a meg nem nevezett tiszt „németisége” nem feltétlenül etnikai hovatarozására utal, hanem csupán azt jelezheti, hogy a lengyel király egyik „német” mintára szervezett ezredének – esetleg épp a gárdaezredének – tisztjéről lehetett szó, a jellemzésére használt többi elem – a svédekkel szemben szerzett rutinja, magas rangja és nagy megbecsültsége a lengyel királyi udvarban – Murray-re is teljes mértékben igaz. Ráadásul ebből az időszakból, amikor a Rzeczpospolita nem viselt háborút egyetlen irányban sem, nem tudunk semmit arról, mit csinált a skót főtsiszt, így egy törökellenes háborúskodásként is felfogható erdélyi szolgálat tökéletesen beleférne a képbe. Mivel 1636 végén létrejött a béke, nyugodtan feltételezhető, hogy a skót tiszt rövid erdélyi tartózkodás után visszatért Lengyelországba, de továbbra is segítette Rákóczit alacsonyabb beosztásban szolgálatot vállaló tisztak verbuválásával.

Háromjukon kívül még három másik skót tisztől is tudunk, akik erdélyi szolgálatban álltak. 1647 márciusában I. Rákóczi György levelét Münsterben a francia követeknek egy katona adta át, akit a fejedelem levele „Gilbertus Scotus vexilliferként” azonosított (egy magyar nyelvű forrásban pedig „az zászló tartó Gilbert”-ként szerepel).¹⁵⁴ Azonosítása nem egyszerű: talán arról a William (Gilbert) Keith-ről van szó, akinek az 1630-as évekből, majd 1648-tól tudunk lengyelországi szolgálatáról.¹⁵⁵ Egy bizonyos James Campbell Isaac Basire-től, a gyulafehérvári egyetem professzorától kért pénzügyi segítyt 1656-ban, hogy Erdélyt elhagyva a svéd sereghez utazhasson, külön kiemelve ismeretségét Gaudival.¹⁵⁶ Ugyancsak Basire révén tudunk egy Muir nevű tisztől, aki részt vett II. Rákóczi György 1657-es lengyelországi hadjáratában,

¹⁵² Szentpáli István levele I. Rákóczi Györgynek. Varsó, 1637. február 28. és melléklete, James Murray ajánlólevele Johann Stanislaus Hildebrand kapitánynak. MNL OL E 190 9. d. nr. 1976. Az ő további tevékenységéről nincs tudomásunk. Az 1636-os válságról legújabban lásd *B. Szabó* 2019. 247–265. o.

¹⁵³ Debreczeni Tamás levele I. Rákóczi Györgynek. Sárospatak, 1636. november 19. MNL OL E 190 8. d. nr. 1705.

¹⁵⁴ I. Rákóczi György levele Antoine Fouquet de Marsilly-Croissynak. [Gyulafehérvár, 1647. február 25.] MHHD XXIII. k. 405. o., illetve instrukciója Jármí Ferencnek (azonos datálással). Uo. 396. o.

¹⁵⁵ *Frost* 2001. 209–210. o.

¹⁵⁶ *Kropf* 1889. 494. o.

mivel annak Erdélyben (közelebről Szászsebesen) maradt leánya levelezett a professzorral.¹⁵⁷

A következő évben kezdődő balsikerű hadakozások alaposan megtépázták az idegen csapatok tisztikarát is: Konrad Mansfeld német dragonyos kapitány, az alvinciek utolsó ismert parancsnoka, 1657-ben a tatárokkal vívott harcban megsebesült, 1658-ban pedig Jenő várának feladása miatt II. Rákóczi György kivégeztette. Az udvari kurtányok parancsnoka, Sárdi Dániel neve a lengyel hadjárat alatt elesettek között szerepel.¹⁵⁸ A pótlást, mint említettük, az 1664-ben Erdélyben fellázadó császári alakulatok jelentették, amelynek új tisztikarát a régi altisztek közül verbuválták: így Theiss Mihály tizedesből lett a kolozsvári helyőrség élén ezredes, Jung Bálint tizedesből őrnagy, Manni őrmester pedig szintén őrnagy lett Apafi seregében.¹⁵⁹ Feltehetően szintén a császári seregből került erdélyi szolgálatba Francesco Biale, aki Olasz Ferenc néven somlyói kapitányként az egész Apafi-korszakban a végvári rendszer meghatározó személyisége volt.¹⁶⁰ Szokatlan karriert futott be ekkoriban a Csűrüllyei György néven említett Gheorghe Ciurola nevű román áldozópap is, aki II. Rákóczi György felhívására 1659-ben 600 román „rablót” vezetett a fejedelem táborába, akikkel a szászfenesi csatáig kitartott a fejedelem ügye mellett. 1662-ben bebörtönözték, 1665-ben azonban szabadon bocsátották és állítólag megtették Apafi fejedelem palotabeli testőrei parancsnokának.¹⁶¹

A későbbi időszakból ismerjük a francia segélypénzen toborzott udvari gyalogos alakulatok három külföldi parancsnokának nevét is – Henrich von Ofen/Henric von Offen, Mihael Tenk, Nicolai Szadoszki, Christoph Grolioszki/Cristoph Crakovsky (lehetséges, hogy ők azonosak), Stanislaus Grotoczki, Casimirus Okinczki, Joannes Podlyeczki/Joannes Podleski –, ám egyelőre ennél többet nem tudunk róluk.¹⁶² Azonban a viszonylag jó forrásadottságokkal bíró Apafi-korszak hadtörténeti kutatása elég visszafogott volt ezidáig, így a későbbiekben még jóval több adatra számíthatunk ebből az időszakból is. A kutatás során mi is azt tapasztaltuk, hogy bármely újabb erdélyi had-, vagy akár politikatörténeti téma feldolgozása közben újabb és újabb külföldi tisztek kerülnek elő az Erdélyi Fejedelemségből ránk maradt forrásanyagban.

¹⁵⁷ Elisabeth Muir levele Isaac Basire-nak. Szászsebes, 1657. június 30., illetve Basire Elisabeth Muirnek. Gyulafehérvár, 1657. október 18. MNL OL Erdélyi kormányhatósági levéltár F 12 Lymbus 13. d. XIV/5. fol. 26, ill. 18. (A levelekre Szabó András Péter hívta fel figyelmünket, segítségét ezúton is köszönjük!); Basire kapcsolathálójáról lásd *Kármán* 2019.

¹⁵⁸ *Kemény* 1986. 317. o. és *B. Szabó* 2001. 254–255. o. 112. jegyz. Mansfeld és „Konrad kapitány” személyének egyezésére lásd *Gronski* 1789. 395. o.

¹⁵⁹ *Jakab* 1888. II. k. 741. o. 1673-ban azonban már Solis kapitány volt a kolozsvári német helyőrség parancsnoka. *Bethlen* 1993. 651–652. o.

¹⁶⁰ Első említése somlyói kapitányként 1661-ből származik: *Szalai* 2021. 561. o. 90. jegyz. Lásd még *Galla – Fazekas* 2005. 203. o.

¹⁶¹ *Bethlen* 1993. 65–68. o.; *Kraus* 1994. 357. o.; *Rétyi* 1983. 52. o.

¹⁶² *Szilágyi* 1893. 158. o. és *Ardelean* 2012a. 75–77. o.

RÖVIDÍTÉSEK

AD	Archives diplomatiques (Párizs)
AGAD	Archiwum Główne Akt Dawnych (Varsó)
BHStA	Bayerisches Hauptstaatsarchiv (München)
BJ	Biblioteka Jagiellońska (Krakkó)
BN	Biblioteka Narodowa (Varsó)
GStA PK	Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz (Berlin-Dahlem)
HStAM	Hessisches Staatsarchiv Marburg
MNK BKCz	Muzeum Narodowe w Krakowie Biblioteka Książąt Czartoryskich (Krakkó)
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
OSZK KT	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár
RA	Riksarkivet (Stockholm)
ZKiO	Zakład Narodowy im. Ossolińskich (Ossolineum, Wrocław)

BIBLIOGRÁFIA

- a –a 1895. –a –a: Brandenburgi Katalin és a diplomácia. Első és második közlemény. *Történelmi Tár*, 18. (1895) 209–229., 433–456. o.
- a –a 1897. –a –a: Brandenburgi Katalin és a diplomácia. Negyedik közlemény. *Történelmi Tár*, 20. (1897) 709–732. o.
- a –a 1899. –a –a: Brandenburgi Katalin és a diplomácia. Nyolcadik és bef. közlemény. *Történelmi Tár*, 22. (1899) 89–136. o.
- Abrahamowicz 1983. *Abrahamowicz, Zygmunt: Sobieski és Thököly*. In: A Thököly-felkelés és kora. Szerk. *Benczédi László*. Budapest, 1983. 111–117. o.
- Ágoston 1995. *Ágoston Gábor: Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok*. *Történelmi Szemle*, 37. (1995) 465–486. o.
- Ahnlund 1917. *Ahnlund, Nils: Krigare, diplomat och statsfånge*. *Personhistorisk Tidskrift*, 19. (1917) 77–113. o.
- AOB II/14. k. Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brexfvelling. Senare afdelningen. Bd. 14. Brev från Johan Adler Salvius. Utg. av *Ottoson, Per-Gunnar et al.* Stockholm, 2012.
- Ardelean 2010. *Ardelean, Florin Nicolae: Organizare militară în Transilvania princiară*. Comitate și domenii fiscale. PhD-diszertáció, Cluj-Napoca, 2010.

- Ardelean* 2012a. *Ardelean, Florin Nicolae*: Steaguri de mercenari străini la curtea lui Mihai Apafi (1663–1684). *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca*, 51. (2012) 69–79. o.
- Ardelean* 2012b. *Ardelean, Florin Nicolae*: Seimeni în slujba principilor Transilvaniei în a doua jumătate a secolului XVII. *Banatica*, 22. (2012) 119–134. o.
- B. Nagy* 1973. *B. Nagy Margit*: Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták. Bukarest, 1973.
- B. Szabó* 2001. *B. Szabó János*: II. Rákóczi György 1658. évi török háborúja. *Hadtörténelmi Közlemények*, 114. (2001) 2–3. sz. 231–278. o.
- B. Szabó* 2012. *B. Szabó János*: Az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom katonai együttműködése (1571–1688). *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 4. sz. 1015–1050. o.
- B. Szabó* 2015. *B. Szabó János*: Mohács: régi kérdések – új válaszok. Budapest, 2015.
- B. Szabó* 2016. *B. Szabó János*: „Sors bona nihil aliud”: Az 1657. évi erdélyi ’Blitzkrieg’ kudarca Lengyelországban. In: Művészet és mesterség: Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére. II. k. Szerk. *Horn Ildikó et al.* Budapest, 2016. 231–251. o.
- B. Szabó* 2019. *B. Szabó János*: Két díván Budán: I. Rákóczi György erdélyi fejedelem és a magyarországi oszmán hódoltság elitje (1630–1636). *Történelmi Szemle*, 61. (2019) 2. sz. 247–265. o.
- B. Szabó – Somogyi* 1996. *B. Szabó János – Somogyi Győző*: Az erdélyi fejedelemség hadserege. Budapest, 1996.
- Bagi* 2011. *Bagi Zoltán*: Világok harca: A császári-királyi hadsereg szervezete és nemzetiségi összetétele a tizenöt éves háború időszakában. *Keletkutatás*, 30. (2011) ősz. 39–63. o.
- Bajer* 2012. *Bajer, Peter Paul*: Scots in the Polish-Lithuanian Commonwealth, 16th to 18th Centuries. The Formation and Disappearance of an Ethnic Group. Leiden, 2012.
- Balcerek* 2010. *Balcerek, Mariusz*: „Forti et fideli nihil difficile”: Kariera Wolmara Farensbacha w Inflantach. *Czasy Nowożytnie*, 23. (2010) 85–105.
- Bánlaky* 1940. *Bánlaky József*: A magyar nemzet hadtörténelme. XV. k. Budapest, 1940.
- Beke* 1895. *Beke Antal*: Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt. Első, második és harmadik közlemény. *Történelmi Tár*, 18. (1895) 230–259., 409–432., 630–652. o.
- Beke – Barabás* 1888. I. Rákóczi György és a Porta. Szerk. *Beke Antal – Barabás Samu*. Budapest, 1888.
- Benkő* 1900. *Benkő Imre*: A Szodoray-család levéltárából. *Történelmi Tár*, 23. (1900) 592–599. o.

- Bérenger* 2003. *Bérenger, Jean*: La politique française en Europe orientale. In: Guerres et paix en Europe centrale aux époques moderne et contemporaine. Mélanges d'histoire des relations internationales offerts à Jean Béranger. Ed. *Daniel Tollet*. Paris, 2003. 345–360. o.
- Bethlen* 1979. *Bethlen Gábor* Végrendelete. In: Magyar gondolkodók, 17. század. Szerk. *Tarnóc Márton*. Budapest, 1979. 104–119. o.
- Bethlen* 1980. *Bethlen Miklós* Élete leírása magától. Szerk. *V. Windisch Éva*. Budapest, 1980.
- Bethlen* 1993. *Bethlen János*: Erdély története, 1629–1673. Szerk. *Jankovics József*. Ford. *P. Vásárhelyi Judit*. Budapest, 1993.
- Biegańska* 1984. *Biegańska, Anna*: James Murray, a Scot in the Making of the Polish Navy. *Scottish Slavonic Review*, 3. (1984) 1–9. o.
- Braun* 2015. *Braun, Hans*: Samuel Weiss. In: Historisches Lexikon der Schweiz. <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/024415/2015-11-17/> (A letöltés időpontja: 2022. március 18.)
- Broomé* 1956. *Broomé, Bertil*: Wolmar Farensbach. In: Svenskt biografiskt lexikon. Vol. XV. Fahlberg – Feuk. Utg. av *Göran Nilzén*. Stockholm, 1956.
- Brzezinski* 1988. *Brzezinski, Richard*: Polish Armies II. k. 1569–1696. Oxford, 1988.
- Chauvrié* 2006. *Chauvrié, Frédéric*: La Maison du roi sous Louis XIV, une troupe d'élite (Étude organique). *Revue Historique des Armées, Service Historique de la Défense*, 242. (2006) 114–121. o.
- Chauvrié* 2009. *Chauvrié, Frédéric*: La Maison du Roi sous Louis XIV, une troupe d'élite (Étude tactique). *Revue Historique des Armées, Service Historique de la Défense*, 255. (2009) 84–94. o.
- Ciorănescu* 1935. *Ciorănescu, Alexandru*: Domnia lui Mihnea III (Mihail Radu) 1658–1659. *Buletinul Comisiei istorice a României*, 14. (1935) 49–229. o.
- Corvisier* 1959. *Corvisier, André*: Les gardes du corps de Louis XIV. *Bulletin du XVIIe Siècle*, 45. (1959) 265–291. o.
- Corvisier* 1979. *Corvisier, André*: Armies and Societies in Europe, 1494–1789. Bloomington–London, 1979.
- Czigány* 2017. *Czigány István*: Amikor a török két háborúba kezd. Egy „lopakodó” háború anatómiája 1658–1661. In: Határok fölött. Tanulmányok a költő katona, államférfi Zrínyi Miklósról. Szerk. *Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József*. Budapest, 2017. 313–342. o.

- Deák* 2007. *Deák Éva*: Brandenburgi Katalin és Bethlen Gábor első találkozója. In: Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára. Szerk. *Erdélyi Gabriella – Tusor Péter*. (CD-kiadás) Budapest, 2007. 251–267. o.
- Decei* 1943–1945. *Decei, Aurel*: Giovanandrea Gromo. Compendio della Transilvania. *Apulum: Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia*, 2. (1943–1945) 140–213. o.
- Dobson* 2000. *Dobson, David*: Scots in Poland, Russia and the Baltic States, 1550–1850. Baltimore, 2000.
- Dobson* 2009. *Dobson, David*: Scots in Poland, Russia and the Baltic States: Part Two. Baltimore, 2009.
- Domínguez Nafria* 2006. *Domínguez Nafria, Juan Carlos*: El rey y sus ejércitos: guardas reales, continos, monteros y tropas de Casa Real del siglo XVII. In: Guerra y sociedad en la Monarquía Hispánica. I. k. Madrid, 2006. 707–738. o.
- Dunning – Hudson* 2013. *Dunning, Chester S. L. – Hudson, David R. C.*: The Transportation of Irish Swordsmen to Sweden and Russia and Plantation in Ulster (1609–1613). *Archivium Hibernicum*, 66. (2013) 422–453. o.
- EÉKH Erdély és az északkeleti háború. I–II. k. Szerk. *Szilágyi Sándor*. Budapest, 1890–1891.
- Enyedi* 1862. *Enyedi István*: Occasio suscepti itineris et belli Principis Georgii Rakoczi in Poloniam. In: Erdélyi történelmi adatok. IV. k. Szerk. *Szabó Károly*. Kolozsvár, 1862. 219–316. o.
- EOE Erdélyi országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. I–XX. k. Szerk. *Szilágyi Sándor*. Budapest, 1876–1897.
- Fonck* 2016. *Fonck, Bertrand*: Les Suisses au service de Louis XIV (1661–1715). Organisation et emploi en campagne à travers les archives du Service historique de la Défense. <https://15162016.hypotheses.org/32> (A letöltés időpontja: 2022. március 18.)
- Frost* 2001. *Frost, Robert I.*: Scottish Soldiers, Poland-Lithuania and the Thirty Years' War. In: Scotland and the Thirty Years' War, 1618–1648. Ed. *Steve Murdoch*. Leiden, 2001. 191–213. o.
- Galla – Fazekas* 2005. *Galla Ferenc – Fazekas István*: Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században. Budapest–Róma, 2005.
- Gebei* 2007. *Gebei Sándor*: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Szeged, 2007.
- Gergely* 1889. *Gergely Samu*: I. Rákóczy György összeköttetése Franciaországgal (A párisi külügyministerium levéltárából). Első közlemény. *Történelmi Társ*, 12. (1889) 686–708. o.
- Gieraths* 1964. *Gieraths, Günther*: Die Kampfhandlungen der brandenburgisch-preussischen Armee, 1626–1807. Berlin, 1964.

- Gindely* 1890. Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez. Szerk. *Gindely Antal*. Budapest, 1890.
- Glozier* 2004. *Glozier, Matthew*: Scottish Soldiers in France in the Reign of the Sun King: Nursery for Men of Honour. Leiden–Boston, 2004.
- Gnoiński* 2014. *Gnoiński, Lenart*: Łzy smutne. Opracowała Aleksandra Oszczęda. Warszawa, 2014.
- Grondski* 1789. *Grondski, Samuel*: Historia belli Cosacco-Polonici. Ed. *Carolus Koppi*. Pest, 1789.
- Grosjean* 2003. *Grosjean, Alexia*: An Unofficial Alliance: Scotland and Sweden, 1569–1654. Leiden, 2003.
- Grosjean – Murdoch* 2005. Scottish Communities Abroad in the Early Modern Period. Ed. *Alexia Grosjean – Steve Murdoch*. Leiden, 2005.
- Gyalókéay* 1914. *Gyalókéay Jenő*: A szászfenesi ütközet (1660. május 22.). *Hadtörténelmi Közlemények*, 15. (1914) 1. sz. 34–50. o.
- Gyöngyösi* 1999. *Gyöngyösi István*: Porából megéledett Főnix. Szerk. *Jankovics József – Nyerges Judit*. Budapest, 1999.
- Hain* 1988. *Hain Gáspár*: Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. Szerk. *Véber Károly*. Budapest, 1988.
- Hámori Nagy* 2020a. [*Hámori*] *Nagy Zsuzsanna*: Bethlen Gábor külpolitikája és a francia diplomácia a harmincéves háborúban (1619–1629). PhD-disszertáció. Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2020.
- Hámori Nagy* 2020b. *Hámori Nagy Zsuzsanna*: Francia követ Erdélyben 1625-ben. *Levéltári Közlemények*, 89. (2020) 67–83. o.
- Hanuy* 1910. Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása összegyűjtött levelei. Szerk. *Hanuy Ferenc*. Budapest, 1910.
- Haubel* 2007. *Haubel, Michael*: Die päpstliche Schweizergarde. *Österreichische militärische Zeitschrift*, 45. (2007) 311–316. o.
- Henry* 2007. *Henry, Philippe*: Schweizergarden. <http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D8623.php> (A letöltés időpontja: 2022. március 18.)
- Hoppe* 1887. *Hoppe, Israel*: Geschichte des ersten schwedisch-polnischen Krieges in Preussen, nebst Anhang. Hrsg. von *Max Toeppen*. Leipzig, 1887.
- Horn* 2014. *Horn Ildikó*: A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588). MTA doktori értekezés. Budapest, 2014.
- Hudiță* 1929. Recueil de documents concernant l'histoire des pays Roumains tirés des archives de France XVI-e et XVII-e siècles. Ed. *Ioan Hudiță*. Iași, 1929.

- Imets* 1898. *Imets F. Jákó*: A régi Fejérvár fekvése és részei. *Az Alsó-fehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulat Évkönyve*, 9. (1898) 19–33. o.
- Jakab* 1888. *Jakab Elek*: Kolozsvár története. II. k. Újabb kor: Nemzeti fejedelmi korszak (1540–1690). Budapest, 1888.
- Jeney-Tóth* 2012. *Jeney-Tóth Annamária*: „Urunk udvarnépe”. Udvar és társadalma Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelemsége idején a kolozsvári számadáskönyvek alapján. Debrecen, 2012.
- Kalous* 2007. *Kalous, Antonín*: Elfeledett források a mohácsi csatáról. Antonio Burgio pápai nuncius jelentései és azok hadtörténeti jelentősége. *Hadtörténelmi Közlemények*, 120. (2007) 2. sz. 603–621. o.
- Kapeluš* 1969. *Kapeluš, Helena*: Zápolya Zsigmond udvara Gruszcziński epigrammáiban. In: Tanulmányok a lengyel–magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Budapest, 1969. 145–160. o.
- Kármán* 2000. *Kármán Gábor*: A fejedelem és a svédek: Lennart Torstenson emlékirata 1645-ből. In: Fejedelmek – forradalmak – vasutak: Tanulmányok Erdély történelméből. Szerk. *Takács Péter*. Debrecen, 2000. 115–160. o.
- Kármán* 2012. *Kármán Gábor*: II. Rákóczi György 1657. évi lengyelországi hadjáratainak diplomáciai háttere. *Századok*, 146. (2012) 5. sz. 1049–1084. o.
- Kármán* 2013. *Kármán Gábor*: Külföldi diplomaták Bethlen Gábor szolgálatában. In: Bethlen Gábor és Európa. Szerk. *Kármán Gábor – Kees Teszelszky*. Budapest, 2013. 145–182. o.
- Kármán* 2014. *Kármán Gábor*: Bajor követ Bethlen Gábor esküvőjén. In: Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Szerk. *Dáné Veronka – Horn Ildikó – Lupescu Makó Mária – Oborni Teréz – Rűsz-Fogarasi Enikő – Sipos Gábor*. Kolozsvár, 2014. 93–105. o.
- Kármán* 2015. *Kármán Gábor*: Egy diplomáciai zsákutca: Bethlen Gábor házasságkötése Brandenburgi Katalinnal. *Aetas*, 30. (2015) 3. sz. 9–35. o.
- Kármán* 2017. *Kármán Gábor*: Madarász György, Eperjes politikai látónoka. In: „...nem egy történelem létezik?”. Ünnepi tanulmányok Péter Katalin 80. születésnapja alkalmából. Szerk. *Nagy Gábor – Rada János – Viskolcz Noémi*. Miskolc, 2017. 214–235. o.
- Kármán* 2018. *Kármán Gábor*: II. Gusztáv Adolf és Erdély fejedelmei. *Századok*, 152. (2018) 4. sz. 717–769. o.

- Kármán* 2019. *Kármán Gábor*: Isaac Basire Erdélyben. In: Háborúk, alkotások, életutak: Tanulmányok a 17. század közepének európai történelméről. Szerk. *Nagy Gábor – Viskolcz Noémi*. Miskolc, 2019. 20–42. o.
- Kármán* 2021. *Kármán Gábor*: Johann Heinrich Bisterfeld és az erdélyi külpolitika, 1638–1643. *Századok*, 155. (2021) 3. sz. 465–516. o.
- Kárpáthy-Kravjánszky* 1936. *Kárpáthy-Kravjánszky Mór*: Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya. In: Regnum Egyháztörténeti Évkönyv. Budapest, 1936.
- Katona* 2001. *Katona Imre*: Habánok Magyarországon. Budapest, 2001.
- Katona* 2017. *Katona Csete*: Varég gárdisták Konstantinápolyban. *Antik Tanulmányok*, 61. (2017) 209–224. o.
- Kemény* 1986. *Kemény János* önéletírása, 1657–1658. Szerk. *V. Windisch Éva*. Budapest, 1986.
- Koncz* 1891. *Koncz József*: Franciaia-lengyel hadak laktáborozása Erdélyben 1678-ban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 4. (1891) 136–137. o.
- Kowalski* 2015. *Kowalski, Waldemar*: The Great Immigration: Scots in Cra-cow and Little Poland, circa 1500–1660. Leiden, 2015.
- Köpeczi* 1985. *Köpeczi Béla*: Magyarok és franciák. Budapest, 1985.
- Kövári* 1863. *Kövári László*: Erdély történelme. V. k. Pest, 1863.
- Kraus* 1994. *Kraus, Georg*: Erdélyi krónika, 1608–1665. Ford., szerk. *Vogel Sándor*. Budapest, 1994.
- Kropf* 1889. *Kropf Lajos*: Basirius Izsák életrajzához. *Történelmi Tár*, 12. (1889) 491–502. o.
- Kuhn* 1931. *Kuhn, Hanns*: Obrist Graf von Fahrensbach: Ein Abenteu-erschicksal aus dem 30jährigen Krieg: Als Beitrag zur Geschichte der Festung Ingolstadt (1632) aus Wiener und Münchner archivalischen Quellen. *Sammelblatt des Historischen Vereins Ingolstadt*, 50. (1931) 35–68. o.
- Kupisz* 2012. *Kupisz, Dariusz*: The Polish–Lithuanian Army in the Reign of King Stefan Bathory, 1576–1586. In: Warfare in Eastern Europe, 1500–1800. Ed. *Brian Davies*. Leiden–Boston, 2012. 63–92. o.
- Lukinich* 1907. *Lukinich Imre*: I. Rákóczy György és a lengyel királyság. Budapest, 1907.
- Lynn* 1997. *Lynn, John A.*: Giant of the Grand Siècle: The French Army, 1610–1715. Cambridge, 1997.
- Martini* 1964. *Martini, Fritz*: Gaudy, Franz Bernhard Heinrich Wilhelm Freiherr von. In: Neue Deutsche Biographie. Bd. VI. Gaál–Grassmann. Berlin, 1964. 95–96. o.
- MHHD XXIII. k. Okmánytár II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetéseihez. Szerk. *Szilágyi Sándor*. (Monumenta. Hungariae Historica Diplomataria, 23.) Budapest, 1874.

- MHHD XXIV. k. A két Rákóczy György családi levelezése. Szerk. *Szilágyi Sándor*. (Monumenta Hungariae Historica Diplomataria, 24.) Budapest, 1875.
- MHHS VIII. k. Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai. Szerk. *Szilágyi Sándor*. (Monumenta Hungariae Historica Scriptores, 8.) Budapest, 1867.
- Mika* 1893. *Mika Sándor*: I. Rákóczy György levelezése a brassói bíróval és a tanácscsal. Második közlemény. *Történelmi Tár*, 16. (1893) 307–322. o.
- Miller* 2007. *Miller, James*: Swords for Hire: The Scottish Mercenary. Edinburgh, 2007.
- Molnár* 2001. *Molnár Mónika*: Erdély Giovanandrea Gromo Compendiojának tükrében. *Fons*, 8. (2001) 85–107. o.
- Murdoch* 2001. Scotland and the Thirty Years' War, 1618–1648. Ed. *Steve Murdoch*. Leiden 2001.
- Murdoch – Grosjean* 2014. *Murdoch, Steve – Grosjean, Alexia*: Alexander Leslie and the Scottish Generals of the Thirty Years' War, 1618–1648. London, 2014.
- Nagy* 1969. *Nagy László*: Bethlen Gábor a független Magyarországért. Budapest, 1969.
- Nagy* 1985. *Nagy László*: „Megint fölszánt magyar világ van...” Társadalom és hadsereg a XVII. század első felének Habsburg-ellenes küzdelmeiben. Budapest, 1985.
- Odescalschi* 1903. *Szerémi [Odescalschi Artur]*: Adatok a fekete seregről. *Századok*, 37. (1903) 9. sz. 921–927. o.
- Østby Pedersen* 2005. *Østby Pedersen, Nina*: Scottish Immigration to Bergen in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. In: *Scottish Communities Abroad in the Early Modern Period*. Ed. *Alexia Grosjean – Steve Murdoch*. Leiden, 2005. 136–168. o.
- Óváry* 1886. Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez a velencei állami levéltárban Mircse János által eszközölt másolatokból. Szerk. *Óváry Lipót*. Budapest, 1886.
- Pâslariuc* 2005. *Pâslariuc, Virgil*: Raporturile politice dintre marea boierime și domnie în țara Moldovei în secolul al XVI-lea. Chișinău, 2005.
- Pertek* 1977. *Pertek, Jerzy*: Jakub Murrey. In: *Polski Słownik Biograficzny*. XXII. Red. *Zbigniew Morsztyn – Teodor Niemirycz*. Kraków, 1977. 278–279. o.
- Plewczyński* 1991. *Plewczyński, Marek*: Szlachta podlaska w wojsku polskim za ostatnich Jagiellonów. *Studia Podlaskie*, 3. (1991) 5–26. o.
- Plewczyński* 1995. *Plewczyński, Marek*: Wschodu w wojsku ostatnich Jagiellonów. Warszawa, 1995.

- Plewczyński* 1997. *Plewczyński, Marek*: Söldnertruppen in Polen um die Wende des 15. und 16. Jahrhunderts. In: Von Crecy bis Mohács. Kriegswesen im späten Mittelalter (1346–1526): Acta. Wien, 1997. 345–363. o.
- Plewczyński* 2011. *Plewczyński, Marek*: Wojny i wojskowość polska w XVI wieku. Tom I. Lata 1500–1548. Zabrze, 2011.
- Prechtl* 1843. *Prechtl, Johann Baptist*: Geschichtliche Nachrichten über Schloß und Markt Lauterhofen. *Verhandlungen des historischen Vereins der Oberpfalz und von Regensburg*, 7. (1843) 1–83. o.
- Prodan* 1976. *Prodan, David*: Urbariile țării Făgărașului. Vol. 2. București, 1976.
- P. Szathmáry* 1871. *P. Szathmáry Károly*: A gyéromonostori b. Kemény-család idősb, fejedelmi ágának okmánytára. *Magyar Történelmi Társ.*, 18. (1871) 3–198. o.
- Pufendorf* 1688. *Pufendorf, Samuel*: Sechs und zwanzig Bücher der Schwedisch- und deutschen Kriegsgeschichte von König Gustav Adolfs Feldzuge in Deutschland an, biß zur Abdankung der Königin Christina. Frankfurt am Main, 1688.
- Pulaski – Tomkiewicz* 1937. La mission de Claude de Mesmes Comte d’Avaux ambassadeur extraordinaire en Pologne, 1634–1636. Ed. *Franciszek Pulaski – Władysław Tomkiewicz*. Paris, 1937.
- Radvánszky* 1911. *Radvánszky Béla*: I. Apafi Mihály udvartartása. Budapest, 1911.
- Reisach* 1803. *Reisach, Hans Adam*: Beiträge zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges. *Pfalz-Neuburgische Provinzialblätter*, 2. (1803) 59–126. o.
- Rétyi* 1983. *Rétyi Péter* Naplója. Szerk. *Maria Ursuțiu*. Bukarest, 1983.
- Révérénd* 1984. *Révérénd, Dominique*: Bethlen Miklós emlékiratai. Szerk. *Köpeczi Béla – Steinert Ágota*, ford. *Toldy István*. Budapest, 1984.
- Richardson* 1740. The Negotiations of Sir Thomas Roe in His Embassy to the Ottoman Porte from Year 1621 to 1628 Inclusive. Ed. *Samuel Richardson*. London, 1740.
- Rowlands* 2010. *Rowlands, Guy*: Foreign Service in the Age of Absolute Monarchy: Louis XIV and His Forces Étrangères. *War in History*, 17. (2010) 141–165. o.
- Sanuto* 1896. *Sanuto, Marino*: I diarii. Ed. *Nicoló Barozzi et al.* Venezia, 1896.
- Schimon* 1859. Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien. Hrsg. von *Anton Schimon*. Leipa, 1859.
- Schürmann-Roth* 1989. *Schürmann-Roth, Joseph*: Die Gardisten der Eidgenössischen Garde in Lothringen, Florenz und Wien im 17./18. Jahrhundert. Luzern, 1989.

- Semrau* 1934. *Semrau, Arthur*: Die Siedlungen im Kammeramt Neimen (Konturei Christburg) im Mittelalter. *Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kultur zu Thorn*, 42. (1934) 1–113. o.
- Seraphim* 1893. *Seraphim, Ernst*: Der Kurländer Wolmar Farenbach: Ein Parteigänger und Verräter des 17. Jahrhunderts. In: *Ernst Seraphim – August Seraphim*: Aus der kurländischer Vergangenheit: Bilder und Gestalten aus dem siebzehnten Jahrhundert. Stuttgart, 1893. 12–139. o.
- Speidel* 1994. *Speidel, Michael P.*: Riding for Ceasar. The Roman Emperors' Horse Guards. London, 1994.
- Sroka* 2016. *Sroka, Stanislaw A.*: A középkori Bártfa és kapcsolatai Kis-Lengyelországgal. Budapest, 2016.
- Szabó* 2011. *Szabó Béla*: Báthori István erdélyi fejedelem és lengyel király magyar katonái. In: *Örökös háború két világ határán: Katonák, fegyverek és hadviselés a törökök elleni küzdelemben*. Szerk. *Szabó Sarolta*. Nyírbátor, 2011. 93–108. o.
- Szabó* 2013. *Szabó András Péter*: Az erdélyi fejedelmi udvar besztercei látogatásai. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv*, 8. (2013) 129–165. o.
- Szabó* 2014. *Szabó András Péter*: David Genersich lőcsei krónikája (1643–1658). *Lymbus. Magyarástudományi Forrásközlemények*, 11. (2014) 45–72. o.
- Szádeczky* 1913. *Szádeczky Béla*: I. Apafi Mihály udvartartásáról. Budapest, 1913.
- Szalai* 2021. *Szalai Ágnes*: „Nagyságotok és kegyelmetek lévén az haza oszlopi...” A fejedelmi kormányzat szerepe a váradi török tartománnyal szembeni végvárrendszer megszervezésében az 1660-as évek derekán. *Hadtörténelmi Közlemények*, 134. (2021) 3. sz. 547–577. o.
- Szalárdi* 1980. *Szalárdi János* Siralmas magyar krónikája. S. a. r. *Szakály Ferenc*. Budapest, 1980.
- Szigeti* 1988. Rákóczi-eposz. S. a. r. *Szigeti Csaba*. Budapest, 1988.
- Szilágyi* 1875. *Szilágyi Sándor*: Rákóczy és Pázmány. In: *Uő*: Rajzok és tanulmányok. I. k. Budapest, 1875. 125–198. o.
- Szilágyi* 1879. Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. Szerk. *Szilágyi Sándor*. Budapest, 1879.
- Szilágyi* 1880. *Szilágyi Sándor*: Kemény János és Bormenisza Pál levelezése az 1644–1645-iki hadjárat idejéből. *Történelmi Tár*, 3. (1880) 13–56., 277–320. o.
- Szilágyi* 1882. *Szilágyi Sándor*: Oklevelek Bethlen Gábor és Gusztáv Adolf összeköttetéseinek történetéhez. *Történelmi Tár*, 5. (1882) 235–278. o.

- Szilágyi* 1886. *Szilágyi Sándor*: Levelek és acták Bethlen Gábor uralkodása történetéhez 1620–1629 között. *Történelmi Tár*, 9. (1886) 1–57., 209–249., 401–446., 609–678. o.
- Szilágyi* 1887. Bethlen Gábor levelezése. Szerk. *Szilágyi Sándor*. Budapest, 1887.
- Szilágyi* 1893. *Szilágyi Sándor*: Hadtörténelmi okmánytár. *Hadtörténelmi Közlemények*, 5. (1893) 155–160. o.
- Szilágyi* 1894a. *Szilágyi Sándor*: A pénzügyi viszonyok történetéhez I. Rákóczy György idejében. *Történelmi Tár*, 17. (1894) 703–726. o.
- Szilágyi* 1894b. *Szilágyi Sándor*: Ujabb okiratok I. Rákóczy György külföldi összekötötéseinek történetéhez. *Történelmi Tár*, 17. (1894) 355–373. o.
- Teodorczyk* 1970. *Teodorczyk, Jerzy*: L'armée polonaise dans la première moitié du XVIIe siècle. In: Histoire militaire de la Pologne: problèmes choisis. Red. *Witold Bieganski – Piotr Stawecki – Janusz Wojtasik*. Varsavie, 1970. 95–113. o.
- Thallóczy* 1892. *Thallóczy Lajos*: II. Rákóczy György és az oláh személyek. *Századok*, 26. (1892) 6. sz. 449–456. o.
- Tima* 2000. *Tima Renáta*: Az erdélyi udvar János Zsigmond uralma alatt Giovanandrea Gromo leírásának tükrében. In: Fejedelmek, forradalmak, vasutak. Szerk. *Takács Péter*. Debrecen 2000. 34–75. o.
- TMÁO Török-magyar kori államokmánytár. I–VII. k. Szerk. *Szilágyi Áron – Szilágyi Sándor*. Budapest, 1868–1872.
- Tóth* 1925. *Tóth Zoltán*: Mátyás király idegen zsoldosserege (A fekete sereg). Budapest, 1925.
- Trócsányi* 1972. *Trócsányi Zsolt*: Teleki Mihály (Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig). Budapest, 1972.
- Várkonyi* 1990. II. Rákóczi György esküvője. Szerk. *Várkonyi Gábor*. Budapest, 1990.
- Verzeichniß 1865. Verzeichniß der Zugänge zu den Sammlungen des Vereins. *Verhandlungen des historischen Vereines von Oberpfalz und Regensburg*, 23. (1865) 443–487. o.
- Wibling* 1892. *Wibling, Carl*: Magyarország történetét érdeklő okiratok a svédországi levéltárakból. *Történelmi Tár*, 15. (1892) 440–473., 592–634. o.
- Wimmer* 1970. *Wimmer, Jan*: L'infanterie dans l'armée polonaise aux XVe–XVIIIe siècles. In: Histoire militaire de la Pologne: problèmes choisis. Red. *Witold Bieganski – Piotr Stawecki – Janusz Wojtasik*. Varsavie, 1970. 78–94. o.
- Zachar* 2000. A magyar huszár. Szerk. *Zachar József*. Budapest, [2000].

Zwiedineck-Südenhorst *Zwiedineck-Südenhorst, Hans von: Graf Heinrich Matthias Thurn in Diensten der Republik Venedig: Eine Studie nach venetianischen Acten. Archiv für österreichische Geschichte, 66. (1884) 259–276. o.*

János B. Szabó – Gábor Kármán

FOREIGN MERCENARIES IN THE ARMIES OF TRANSYLVANIAN PRINCES

(Summary)

Just like many rulers of the early modern age, princes of Transylvania also kept guards, elite troops consisting of foreign mercenary soldiers. This served a double purpose: besides compensating certain deficiencies of the domestic military organization through soldiers having different military training and culture, the prince's personal safety was assured by a contingent whose members had not taken sides in the fights of the Transylvanian political factions. After reviewing the sporadic data on the Polish, Italian and Balkan troops the paper deals with the German soldiers to the greatest extent. The first considerable effort was made by Gábor Bethlen during his campaigns led into the Hungarian Kingdom to hire infantrymen armed with German weapons for the prince's service. This practice was continued by György Rákóczi I around 1636 and 1644. After the warring years ended these contingents – mainly of musketeers and dragoons – were settled at Alvinc, and later in Fogaras. German mercenaries in the Apafi era primarily served in the garrisons stationed in Transylvanian fortresses. The second half of the publication intends to give a complete list of foreign officers having been to Transylvania, concentrating mainly on the 17th century that provides a much greater number of data than the previous periods. There are two officers whose minutely reconstructed life-story full of twists and turns are published here for the first time: Volmar Farenbach and Andrew Gaudy – the latter's activity shedding light on the presence of a previously undiscussed group, i.e. Scottish mercenaries.

János B. Szabó – Gábor Kármán

AUSLÄNDISCHE SÖLDNER IN DEN HEEREN DES SIEBENBÜRGISCHEN HOFES

(Resümee)

Wie bei vielen anderen Herrschern der Frühen Neuzeit findet sich auch bei den Fürsten von Siebenbürgen die Praxis, eine Leibwache oder ein Elitekorps ausländischer Soldaten zu unterhalten. Auf diese Weise sorgten sie einerseits dafür, dass die Defizite in der einheimischen Militärorganisation durch Soldaten aus anderen Militärkulturen ausgeglichen wurden, und andererseits, dass ihre persönliche Sicherheit durch ein Kontingent gewährleistet war, das nur an ihre Person gebunden war und in den internen Fraktionskämpfen der siebenbürgischen Gesellschaft keine Stellung bezog. Neben einem Überblick über die Daten der sporadischen polnischen, italienischen und balkanischen Truppen widmet sich die Studie größtenteils dem deutschen Militär. Während der Feldzüge von Gábor Bethlen in Ungarn wurden erstmals nennenswerte Anstrengungen unternommen, Infanterie nach deutscher Art bewaffnet in den Dienst des Fürsten zu stellen, eine Praxis, die von György I. Rákóczi um 1636 und 1644 fortgesetzt wurde. Die Kon-

tingente, die hauptsächlich aus Musketieren und Dragonern bestanden, wurden nach Kriegsende in Alvinc (Unterwintz, Vințu de Jos) und später in Fogaras (Fogarasch, Făgăraș) angesiedelt. Die deutschen Söldner der Apafi-Zeit dienten hauptsächlich als Mitglieder der Garnisonen der siebenbürgischen Burgen. In der zweiten Hälfte der Studie wird der Versuch unternommen, eine Liste der in Siebenbürgen Dienst versehenen Offiziere zu erstellen, wobei der Schwerpunkt ebenfalls auf dem 17. Jahrhundert liegt, das wesentlich reichhaltiger an Daten ist als der frühere Zeitraum. Es gibt zwei Offiziere, deren bewegte Laufbahn in dieser Abhandlung zum ersten Mal vollständig rekonstruiert wird: Volmar Farensbach und Andrew Gaudy (oder András Gaudy), dessen Aktivitäten auch die Anwesenheit einer bisher nicht erwähnten Gruppe, der schottischen Söldner, erkennen lässt.

János B. Szabó – Gábor Kármán

MERCENAIRES ÉTRANGERS DANS LES ARMÉES DE LA COUR
DE TRANSYLVANIE

(Résumé)

Comme beaucoup d'autres souverains de l'époque moderne antérieure, les princes de Transylvanie disposaient aussi d'une garde princière et d'unités d'élite composées de soldats étrangers afin de compenser les insuffisances de l'organisation militaire nationale par des soldats issus d'autres cultures militaires et de garantir leur sécurité personnelle par un contingent lié uniquement à leur personne qui ne prenait pas parti dans les luttes de factions internes de la société transylvanienne. Outre un aperçu des données relatives aux troupes polonaises, italiennes et balkaniques sporadiques, cette étude est principalement consacrée aux soldats germaniques. C'est lors des campagnes de Gábor Bethlen en Hongrie qu'a commencé le recrutement significatif d'une infanterie à armement germanique au service du prince et cette pratique fut poursuivie aussi par George Ier Rákóczi I vers 1636 et 1644. Les contingents de mousquetaires et de dragons pour la plupart ont été installés après la fin des périodes de guerre à Alvinc et plus tard à Fogaras. Les mercenaires germaniques de l'époque Apafi ont principalement servi dans les garnisons des châteaux de Transylvanie. La seconde partie de l'étude tente de dresser la liste des officiers ayant servi en Transylvanie avec une attention particulière pour le 17e siècle qui est beaucoup mieux documenté que les périodes précédentes. Cet écrit reconstitue la carrière mouvementée de deux officiers Volmar Farensbach et Andrew Gaudy (ou András Gaudy), ce qui est une première. Leurs actions révèlent également la présence de mercenaires écossais, un sujet jusqu'alors non traité.

Янош Б. Сабо – Габор Карман

ИНОСТРАННЫЕ НАЕМНИКИ В ТРАНСИЛЬВАНСКИХ ПРИДВОРНЫХ ВОЙСКАХ

(Резюме)

Подобно многим другим правителям раннего Нового времени, в практике князей Трансильвании мы находим то явление, что они содержат телохранителей и элитные формирования, состоящие из иностранных солдат. Этим они одновременно обеспечивали восполнение недостатков, обнаруженных в отечественной военной организации, с помощью солдат, искусных в других военных культурах, а их личную безопасность

гарантировал контингент, связанный только лично с ними и занимал позицию не связанную с внутренними фракционными войнами трансильванского общества. Наряду с обзором относящегося к расбросанным польским, итальянским и балканским группировкам это исследование посвящено в наибольшей мере немецким вооруженным силам. Во время венгерских военных походов Габор Бетлен впервые видим значительные усилия, направленные на то, чтобы князь принимал на службу немецкую вооруженную пехоту, и I. Дьёрдь Ракоци также продолжал эту практику примерно в 1636 и 1644-их годах. После окончания войны контингенты, в основном мушкетерские и драгунские, были расселены в Альвинце, а затем в Фогараше. Немецкие наемники периода Апафи служили в первую очередь в качестве членов охранных гарнизонов трансильванских замков. Во второй половине этого исследования делается попытка составить список офицеров, посетивших Трансильванию, ориентируясь прежде всего на XVII. век, который был гораздо богаче данными, чем раньше. Есть два таких офицера, жизненный путь которых богатый поворотами, полностью реконструированно можно прочитать впервые в этой статье: Фольмар Фаренсбах и Эндрю Гауди (или Андраш Гауди), благодаря деятельности которых проливается свет на ранее не обсуждаемые группы, на присутствие шотландских наемников.